

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sektorunun problemləri
və inkişaf perspektivləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Mirzəyeva Aygül Sabir qızı

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov F. S.

“ ____ ” _____ 20__-ci il

**“Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sektorunun problemləri
və inkişaf perspektivləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 – “Dünya İqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma: “Beynəlxalq Ticarət”

Qrup: 830

Magistrant

Mirzəyeva Aygül Sabir qızının

Elmi rəhbər

i.e.n Quliyev Asiman Aydın oğlu

Program rəhbəri

i.ü.f.d Nəcəfova Kəmalə Akif qızı

Kafedra müdiri

i.e.d.,prof. Kəlbəyev Y.A.

BAKİ – 2019

"Problems of the Agricultural Products Processing Industry in Azerbaijan and Development Perspectives"

Summary

The relevance of research: It is considered as an urgent subject because agricultural labor has a functioning with a number of material production areas, including the processing industry, by providing the conditions for concentration and specialization of individual production areas in agriculture.

Purpose and tasks of the research: The aim of the study is to explore scientific and theoretical issues related to the formation and development of agricultural products processing industry.

Used research methods: induction, deduction, generalization, mathematical analysis, synthesis, statistics and graphics.

Information base of research: While studying the subject, statistical and analytical interpretations of the Russian, Turkish languages, statistical data, the Ministry of Agriculture, the State Statistical Committee, the Ministry of Economy and other research centers and agencies were used at the same time with websites and other internet resources.

Research restrictions: There are some inaccuracies in the theoretical and some methodological information for research on the subject.

Research results: The result of the dissertation is making effective proposals for solving problems that may arise from Problems of the Agricultural Products Processing Industry in Azerbaijan.

Scientific-practical significance of the results: The practical significance of the research is that the issues reflected in the research can be used as a methodological tool for the functioning of industrial enterprises in agricultural production in our country and regulate relations in this field...

Key words: agriculture, industry of processing, oil sector, traditional economics, durable progress.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
FAO	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qida və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı
HACCP	Hazard Analysis Critical Control Points
IFAD	Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatı İnkişaf Fondu
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
MMC	Məhdut Məsuliyyətli Cəmiyyət
QİK	Qəryi İşlək Kreditlər
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜMM	Ümumi Milli Məhsul

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	7
I FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARI EMALI SƏNAYESİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.	
1.1. Kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesinin aqrar sektorun inkişafında rolu.....	10
1.2. Kənd təsərrüfatı məhsulları emalı sənayesinin yaranması və təkamülün nəzəri əsasları.....	24
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARI EMAL SƏNAYESİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.	
2.1. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsində, mövcud vəziyyət.....	32
2.2. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə istehsal sahələri bazarının və xidmətlərlə təminatın vəziyyəti.....	41
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARININ EMAL SƏNAYESİNDƏ SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ FORMALARI.	
3.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesinin müasir şəraitdə hədəfləri.....	48
3.2. Kənd təsərrüfatı məhsulları emalı sənayesinin maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi.....	57
3.3. Aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarını onun emal sənayesinə təsirinin təkmilləşdirilməsi yolları.....	61
Nəticə	69
İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı	74

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Son yarıməsrlik bir dövr ərzində kənd təsərrüfatı istehsalının sənaye texnologiyası vasitəsilə inkişafı bir sıra iqtisadi əlaqələrin yaranmasına təkan vermişdir. Ayrı-ayrı tarixi inkişaf mərhələlərində isə iqtisadi əlaqələr əks etdirdikləri mövcud istehsal münasibətləri kimi müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmışdır. 1990-cı illərdə ictimaiyyətdə bir sıra siyasi-sosial və iqtisadi-sosial böhranlar kənd təsərrüfatı sektoruna və iqtisadiyyatın digər ayrı sahələrinə pis mənada təsir göstərmişdir. Bu məqamda kənd təsərrüfatı istehsalına təşviq edilməsi, büdcənin yetərsiz potensialı və kənd təsərrüfatı sektorunun ərzaq məhsullarına olan tələbatının pisləşməsi və kənd təsərrüfatında iqtisadi göstəricilərin pisləşməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi prosesi davam etmişdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: kənd təsərrüfatının sənaye emalı ilə mütənasib inkişafını təmin edən formalardan ən səmərəlisi hesab edilən kənd təsərrüfatı istehsalının sənaye təməli üzərində qurulmasının zəruri edən kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesi üzrə müəssisələrin yaradılması, iqtisadi əlaqələrdə mübadilə və sosial-iqtisadi münasibətlərinin inkişafı, ölkədə həyata keçirilən transformasiya xarakterli islahatlar bu sahə üzrə əsaslı dəyişikliklərin gerçəkləşməsinə səbəb olmuşdur. Aqrar sahə üzrə bazar münasibətlərinin inkişafı, ticarətin libarallaşdırılması özlüyündə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının ümumi fəaliyyətinin genişlənməsinə, daxili bazarda yerli istehsalın xüsusi çəlkisinin artmasına gətirib çıxarmışdır.

Kənd təsərrüfatında əmək bölgüsünün fərdi istehsal sahələrinin təmərküzləşməsi və öz növbəsində ixtisaslaşmasına şərait yaratmaqla kənd təsərrüfatının emalı sənayesi başda olmaqla bir sıra maddi istehsal sahələri ilə fəaliyyətinin yaranmasına gətirib çıxardı. Daha sonralar isə kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin müxtəlif formalarının sənaye, xidmət və digər istiqamətlərdə inteqrasiyalaşması və kooperasiyalaşması prosesi baş verdi. Nəhayət bir sıra müəssisə və istehsal bölmələri arasında əlaqələr, kooperasiyalaşma bütöv sistemlər arasında əməkdaşlıq zəminində son məhsulların hazırlanması üçün ayrı-ayrı xammalların istehsalına və ya yaxud xidmətlərin göstərilməsi baxımından daimi

təsərrüfat əlaqələri formalaşmağa başladı. kənd təsərrüfatı ilə başqa sahələr arasında istehsal iqtisadi əlaqələrin formalaşması ümumilikdə aqrar sferanın və kənd təsərrüfatının funksional məqsədlərində bir sıra dəyişikliklərin olması zərurətini yaratdı. Sadaladığımız bütün bu məsələlər uyğun şəkildə göstərmək olar ki, tədqiqat işi bu mənada aktual hesab edilir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Araşdırmanın məqsədi kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesinin formalaşması və inkişafı ilə bağlı elmi və nəzəri məsələləri araşdırmaq, bu sahədə mövcud vəziyyəti təhlil etmək və problemlərin aradan qaldırılması ilə bağlı çatışmazlıqları müəyyən etmək və təkmilləşdirməkdir. Bu məqsədlər üçün aşağıdakıları əhatə edən müəyyən vəzifələri yerinə yetirmək lazımdır:

- kənd-təsərrüfatı məhsulları emal sənayesinin nəzəri-metodoloji əsaslarının müəyyən edilməsi ;
- ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsində, mövcud olan durumun təhlili ;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesinin müasir şəraitdə hədəfləri ;
- kənd-təsərrüfatı məhsulları emal sənayesinin inkişafının əsas inkişaf üçün məqsədəuyğun istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ;
- kənd təsərrüfatı məhsulları emalı sənayesinin maliyyələşdirmə ilə bağlı bəzi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ;
- aqrar sfera üzrə investisiya qoyuluşlarını onun emal sənayesinə təsirinin təkmilləşdirilməsi yollarının təhlili

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Bu araşdırmanın obyektini ölkə iqtisadiyyatının tərkib hissəsi olan aqrar sferanın kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesi və bu sahə çərçivəsində fəaliyyət göstərən müxtəlif təsərrüfat qurumları, predmetini isə kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesinin formalaşması və eyni zamanda inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Bu metodları iqtisadi reallığın elmi şəkildə mənimsənilməsi ilə bağlı ümumi yanaşmanı özündə əks etdirir. ümumi fəlsəfi metodoloji bazanı, eləcə də iqtisadiyyatın tədqiqinin dünyagörüşünün metodoloji

əsasını ifadə edir. ümumi metodlardan ən hiss olunan təzə və iqtisadi aspektlərin qarşılıqlı əlaqəsini iqtisadi nəzəriyyənin bütün inkişaf mərhələlərində özünü əks etdirir.

Lokal metodlar isə ümumi metodlardan fərqli olaraq daha çox konkret alət və üsullar vasitəsi kimi çıxış edir. Lokal metodları vasitəsilə iqtisadi sistemin bu və ya digər tərəflərinin və onların arasındakı qarşılıqlı əlaqə təhlil edilərək spesifik metodlar, həm də bununla yanaşı, universal metodlar tədqiq edilir. Bunlara aşağıdakılar aiddir :

İnduksiya və deduksiya. induksiya xüsusi faktlardan ümuminin çıxarılması, deduksiya isə ümumi də xüsusiyyə hərəkəti sxemi ifadə edir. Bu metodların reallaşmasının konkret nümunəsi kimi istehsalı haqqında empirik məlumatlar, qiymətlərin dinamikası, işsizlik və ümumilikdə bütün bu proseslərlə bağlı ümumi nəticələrin istifadə edilməsini göstərə bilərik.

Ümumiləşdirmə- Bu metod tədqiq edilən bir sıra məsələlər üzrə ümumiləşmiş yekun nəticələri ifadə edir.

Sadaladığımız metodlarla yanaşı, geniş yayılmış və ən vacib hesab edilən metodoloji yanaşmalar kimi pozitivist, dialektik, sintetik metodlar çox üstünlük təşkil edir. Pozitivist yanaşma xüsusi metodoloji əsaslandırmaya ehtiyacı olmayan və konkret elmlərin verdiyi biliklər vasitəsilə özünə əks etdirən pozitivizm fəlsəfəsinin əsasını təşkil edir.

Dialektik yanaşma isə daha çox zahirən gizlin və dərin səbəb nəticə əlaqələrini aşkar edilməsini özündə əks etdirir.

Tədqiqatın informasiya bazası:Mövzunu araşdırarkən rus, türk dilində olan məlumatlar, statistik göstəricilər, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi, İqtisadiyyat Nazirliyi və digər tədqiqat mərkəzləri və qurumlarının statistik və analitik şərhləri,məlumatları eyni zamanda veb saytlarının və digər internet resurslarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: mövzu ilə bağlı olaraq tədqiqat üçün nəzəri və bəzi metodik informasiya bazasında müəyyən çatışmazlıqlar vardır.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti:Araşdırmada elmi-praktiki bir

yenilik olaraq, aşağıdakıları əhatə edir:

- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında dövlətin aqrar siyasətinin rolu müəyyən edilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və istehsalının maliyyələşdirilməsində istehsalın və iqtisadi əlaqələrin inkişafının maliyyələşdirilməsi mexanizmləri;
- iqtisadiyyatın inkişafında emal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının rolunu öyrənilməsi;
- tarixi dövrdə istehsal və emal müəssisələri arasında əlaqələrinin formalaşdırılması və bu istiqamətdə keyfiyyət dəyişiklikləri;
- İstehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərən amillər araşdırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti tədqiqat işində əks olunan məsələlərin ölkəmizdə kənd təsərrüfatı istehsalında sənaye müəssisələrinin işləməsi üçün metodik vasitə kimi istifadə edilə bilməsi və bu sahədə əlaqələrin tənzimlənməsi ilə bağlıdır.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya işi quruluşuna nəzər saldıqda giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, 83 səhifə, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istifadə olunmuş cədvəl və diaqramların siyahısından, 4 əlavədən, eyni zamanda istinad edilən mənbələrdən ibarətdir.

I FƏSİL . AZƏRBAYCANDA KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARI EMALI SƏNAYESİNİN İNKŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Kənd Təsərrüfatı Məhsulları Emalı Sənayesinin Yaranması və Təkamülün Nəzəri Əsasları

Kənd təsərrüfatı və aqrar sektor istənilən ölkənin iqtisadiyyatının formalaşmasında və davamlı inkişafında çox önəmli bir rola malikdir. Bu səbəbdən kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının təmin edilməsi baxımından kənd təsərrüfatı istehsalının ən effektiv forması olan kənd təsərrüfatı istehsalının sənaye əsaslı məhsulların emalı və bu mənada iqtisadiyyatın ümumi inkişafı üçün kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının yaradılması və inkişafıdır.

Kənd təsərrüfatının ən mühüm vəzifəsi emal sənayesinin qida və xammaldan səmərəli və effektiv istifadəsi ilə əhalinin ehtiyaclarını ödəməkdir. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi kənd təsərrüfatında iqtisadi əlaqələrin yaxşılaşdırılmasına, elmi və texnoloji inkişafı sürətləndirməyə, ümumiyyətlə kənd təsərrüfatı sektorunda elmi səviyyənin yüksəlməsinə, ümumiyyətlə aqrar sektorunun inkişafının bir sıra amillərinə yaxşı təsir göstərməsinə gətirib çıxarır.

Bir sıra iqtisadi ədəbiyyatlarda aqrar sahə və onunla birbaşa əlaqəli digər bölmələr iqtisadi münasibətlərin toplusu kimi aqrar iqtisadiyyat anlayışı ilə səciyyələndirmişlər. Bu anlayışın əsasını isə kənd təsərrüfatı, eləcə də emal sahələri üçün xammal istehsalını təşkil edir. Buna əsasən, bir sıra ədəbiyyatlarda bu kriteriyaları “aqrar bölmə”, “kənd təsərrüfatı”, “ kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesi”, “aqrar sənaye kompleksi” adı altında ümumiləşdirmişdir.

Aqrar sənaye kompleksi mürəkkəb sahələrarası istehsal iqtisadi sistemi şəklində iştirak edir. O, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan, tədarükünü aparan və kənd təsərrüfatı xammalını emal edən sahələrin məcmusudur. Aqrar sənaye kompleksinə aşağıdakı sahələr daxildir :

- kənd təsərrüfatı;
- kənd təsərrüfatı sahəsinin məhsullarının emalı ilə məşğul olan sahələr (emal, yığım, daşınma);

- kənd təsərrüfatının texniki və həmçinin istehsal xidməti göstərən digər sənaye sahələri;

Aqro-sənaye kompleksinin obyektiv əsasları məhsuldar qüvvələrin inkişafı, emal, satış və s. ilə qarşılıqlı istehsal və iqtisadi əlaqələrin artmasına əsaslanır. Kənd təsərrüfatı emalı sənayesi kimi kompleks, çoxtərəfli sistemin formalaşması və inkişafı, öz növbəsində, heterojen münasibətlər sisteminin formalaşması ilə bağlıdır. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı əkinçilik emalı sənayesinin səmərəli fəaliyyətinin əsasını təşkil edir və əkinçilik emal sənayesində iqtisadi əlaqələrin əsaslı bir hissəsini əhatə edir. Fərqli bir fəaliyyət sahəsi olaraq kənd təsərrüfatı, öz növbəsində, bir çox xüsusi sahələrin fəaliyyətindən asılı olaraq dəyişir. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, iqtisadi əlaqələrin istehsal sistemindəki ən mühüm yer kənd təsərrüfatının daxili kommunikasiyası hesabına alınır və ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatının iqtisadi əlaqələrinin formalaşmasının keyfiyyəti real tələbat kimi əks etdirilir. Buna görə də qeyd etmək lazımdır ki, emal sənayesində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını müəyyənləşdirərkən və iqtisadi münasibətləri müəyyənləşdirərkən bu sahənin xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bu xüsusiyyətlərə aşağıdakılar aiddir:

1. istehsal vasitələrinin işçi qüvvəsi ilə arasında nisbətin müəyyən edilməsi;
2. təbii resursların istehsal prosesində iştirakı;
3. istehsalın mövsümi xarakterli olması;

Araşdırma nəticəsində əldə olunan məlumata əsasən, kənd təsərrüfatı emalı sənayesi ilə əkinçilik emal sənayesi arasında olan iqtisadi əlaqələr əkinçilik və emal müəssisələri arasındakı əlaqələrdə də görülməlidir. Məsələn, meyvə və tərəvəz istehsalı ilə məşğul olan təşkilatlarda bağlar arasında əlaqə mövcuddur. Bu münasibətlərin yaxşılaşdırılması və kənd təsərrüfatı və emal sənayesinin formalaşması üçün əsas ünsür kimi, mövcud resurslardan səmərəli istifadə olunması və sektorun davamlı inkişafı vacibdir. Eyni zamanda, əkinçilik, emal sənayesi, istehsal və iqtisadi əlaqələrin formalaşması və inkişafı prosesində, həmçinin, kənd təsərrüfatında vahid istehsal xərcləri ilə eyni dərəcədə tənzimlənməlidir. Bu mənada istehsal müəssisələrində məhsuldarlıq itkisinə yol verməməkdir. Beləliklə, qeyd etmək olar ki, emal sənayesinin formalaşmasında əsas amil kimi, kənd təsərrüfatı

məhsulları kənd təsərrüfatı sektorunun son nəticələrinin artması nəticəsində olmalıdır, bu, tərəflərin əlaqələrin qurulmasında maraqların birləşdirilməsi baxımından olduqca önəmlidir.

Kənd təsərrüfatı istehsalı, bəzi elmi sahələr daxil olmaqla, sənaye müəssisələrinin elmi əhəmiyyətini və dinamikasını əks etdirir. Bu tendensiyalar tarixi dövrdə bir çox ölkələrin iqtisadi və elmi mərkəzlərində fəal öyrənilmişdir. Bu səbəbdən, bu sahədə tədqiqatın nəzəri metodik əsaslarına nəzər salaq. Ötən əsrin 70-ci illərindən günümüzə qədər kənd təsərrüfatı sektorunda bir sıra elmi tədqiqatlar aparılmış və müxtəlif iqtisadi nəzəri mənbələrdə kənd təsərrüfatı sənayesi müəssisələrinin sistemli təhlili elm adamlarının tədqiqatlarında əksini tapmışdır.

A.N.Rakitnikov özünün “Kənd təsərrüfatının coğrafiyası” adlı monoqrafiyasında kənd təsərrüfatının yaradılması və inkişafına, istehsalın yerləşməsi prinsipi ilə əsaslandırırmışdır. Halbuki buna baxmayaraq, istehsal sahələrin inkişafında təsərrüfatın ixtisaslaşmasını əsas mənbə kimi ələ alır.

K.İ.İvanov kənd təsərrüfatı istehsalı sahələrini aşağıdakı formada təsnifləşdirmişdir:

- Rayon və regionlar daxilində kənd təsərrüfatının bazasına əsaslanan ərazi istehsal kompleksi;
- Aqrar sənaye istehsalının inteqrasiyası nəticəsində formalaşan sahə ərazi struktur;
- konveyer prinsipinə əsaslanan istehsal sistemi.

İ.e.d professor V.İ.Kuşlinanın apardığı tədqiqatlara əsasən belə nəticəyə gəlmişdir ki, kənd təsərrüfatı üzrə istehsal prosesinin davamlılığı bir sıra faktorlardan asılı olub, hər şeydən əvvəl, yalnız kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşmasının təbii şəraitin, resurs təminatı ilə qarşılıqlı formada asılıdır.

Eyni zamanda, bu faktlar tarixi dövrdə kənd təsərrüfatının yenidən istehsalı üçün bir ön şərtidir. Buna görə, kənd təsərrüfatında, istehsal prosesinə təsir göstərən amillər, torpaq istehsalın əsas vasitəsi olduğunu söyləyə bilərik. Beləliklə, torpaqların xammal ehtiyatları qida istehsalının əsas vasitəsi kimi qəbul edilə bilməz, lakin torpaq ehtiyatlarının keyfiyyətinin düzgün səviyyədə olmadığı şəraitdə yüksək keyfiyyətli məhsullar ola bilməz. Torpaq ehtiyatlarının əkinçiliyində çox

vacib rol oynadığı həqiqətən məhsul istehsalında məhsuldarlıq səviyyəsinə aiddir.

Onun araşdırmalarına görə, kənd təsərrüfatında əmək məsələsi kimi önə çıxan və əmək məhsuldarlığının səviyyəsini müəyyənləşdirən bəzi faktorlar onun formalaşmasına səbəb olur. Popov bu məsələ ilə bağlı düşüncələrini yekunlaşdıraraq, kənd təsərrüfatında məhsuldarlıq səviyyəsinin istehsalın ən vacib nəticəsi olduğunu göstərmişdir. Digər tərəfdən, aqrar sənaye kompleksi sektorunu dörd əsas sahəyə bölməyin daha əlverişli hesab etmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının aqrotexniki xidmətləri və kənd təsərrüfatının emal sənayesini təmin edən sənaye zonaları;

2. əkinçilik, bitkiçilik və heyvandarlıqı özündə birləşdirən kənd təsərrüfatı sektoru;

3. kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahələri;

4. Sonda qeyd etdiyi əsasda, aqrar-sənaye kompleksi istehsalçıların və ümumi əhəlinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması baxımından sənaye və sosial infrastrukturun formalaşmasını əks etdirir.

Tədqiqatda aqrar sektorun alimi və iqtisadçısı A.Nikonovun sözlərinə görə, “aqrar sahənin formalaşması üçün obyektiv əsas bu sahədə elmi və texnoloji inkişafın və istehsalın sənayeləşdirilməsinin ən müasir nailiyyətlərinin tətbiq olunmasıdır. Araşdırmalarını davam etdirərək, beləliklə kənd təsərrüfatı emalı sənayesinin inkişafı, son məhsulun istehlakçılara çatdırılması üçün istehsal və sosial infrastrukturun genişləndirilməsi və bir sıra fəaliyyətlər bu sahənin formalaşmasına və bu sistemdə iqtisadi əlaqələrin yaradılmasına gətirib çıxardığını, eyni zamanda arar sənaye kompleksinin formalaşması şərtlərindən bəhs etmişdir”.

K.Marks kənd təsərrüfatının xüsusiyyətlərinə görə fərqlənən bir sfera kimi tədqiq edərkən qeyd etmişdir ki, iqtisadi yenidən istehsal prosesinin spesifik ictimai xarakteri hər nə olursa olsun, həmin proses bu sahə də həmişə təbii istehsal prosesi ilə çuğlaşır.

B.Q.Kryuçkov kənd təsərrüfatı ilə əlaqəli tədqiqatlar aparılmış və kənd təsərrüfatı rayonlarını ərazi istehsal kompleksi kimi qəbul etmişdir. Bununla belə, o bildirmişdir ki, aqrar sənaye rayonlarından kənd təsərrüfatı seriyası üzrə əkinçilik,

heyvandarlıq məhsullarının istehsal və emal səviyyəsilə əlaqədar olaraq formalaşır. Araşdırmalarına görə, V.L. dünyanın son dövrlərdə baş vermiş bir sıra iqtisadi dəyişikliklər, xüsusən son zamanlarda kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı və bir çox proseslər bu məqsədlə həyata keçirildiyini söyləmişdir.

Professor Salahov bazar iqtisadiyyatında aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsindəki problemlərini öyrənmişdir. Araşdırmasının əsası odur ki, ərzaq təhlükəsizliyi, daxili ərzaq bazarının qorunması və bazar iqtisadiyyatının qurulduğu ölkələrdə mövcud kənd təsərrüfatının səviyyəsi və digər məsələlərin aydınlaşdırmasını iah etmək. O, bazar iqtisadiyyatının qurulduğu ölkələrdə iqtisadiyyatın digər sahələri ilə nisbətdə kənd təsərrüfatında gəlirlərin nisbətən aşağı olduğunu vurğulamışdır.

İ.H.İbrahimov bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlığı öyrənmiş və kənd təsərrüfatının daimi inkişafı strategiyasının formalaşması ilə əlaqəli problemləri öyrənmiş, fərqli istehsal sahələrinin kəmiyyət və keyfiyyət amillərini nəzərə almışdır.

M.Qusayev iqtisadi inkişafın nəzəri və metodik əsaslarını və kənd təsərrüfatı məhsullarının emal sənayesinin intensiv inkişafını yaxşılaşdırılmasının nəzəri və elmi-praktiki əhəmiyyətini tədqiq etmişdir.

Kənd təsərrüfatı və ümumilikdə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesinin tarixi dövr ərzində formalaşmasına və inkişafına baxsaq, qeyd etməliyik, insanların kənd təsərrüfatı istehsalını təşkil etməsi və onun fasiləsiz olaraq artan tələbatə uyğun genişləndirmək istiqamətindəki fəaliyyəti çox qədim dövrlərə uzanaraq müasir dövrdə mürəkkəb bir sistemi formalaşdırır. Bu sistemin ən önəmli məqsədi isə insanların maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətlənib kənd təsərrüfatı ilə, emal sənayesi və sənaye istehsalı əsasında yaradılmış materiallar xammallar, texnika, texnologiyalar və onların qarşılıqlı əlaqələrinin yaradılması və inkişafı təşkil edir. Belə ki, hələ 19-cu əsrin əvvəllərindən etibarən sənayenin genişlənməsi bir çox sferalarda istehsalın təmərküzləşməsinə güclü təkan vermiş oldu ki, bu da hər şeydən öncə kənd təsərrüfatı əməyinin nəticələrində özünü biruzə verdi. Bununla yanaşı kənd təsərrüfatı əməyinin təmərküzləşməsi və onun digər

sahələrlə əlaqəli şəkildə fəaliyyəti və sosial bazasının formalaşması ilə bağlı müxtəlif fikirlər səsləndirilmişdir. Sonrakı dövrlərdə bir sıra müəlliflər kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçıları ilə onun sonrakı istehsal mərhələsi olan emal sənayesi arasındakı əlaqələrə dair bir sıra araşdırmalar aparmış və sahələrarası əlaqələrin formalaşması və inkişafı ilə əlaqədar bir çox məsələlərə toxunmuşlar. Hələ lap əvvəllərdə kənd təsərrüfatında əmək bölgüsünün fərdi istehsal sahələrinin təmərküzləşməsi və öz növbəsində ixtisaslaşmasına şərait yaratmaqla kənd təsərrüfatının emalı sənayesi başda olmaqla bir sıra maddi istehsal sahələri ilə fəaliyyətinin yaranmasına gətirib çıxardı. Daha sonralar isə kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin fərqli formalarının sənaye, xidmət və digər istiqamətlərdə inteqrasiyalaşması və kooperasiyalaşması prosesi baş verdi. Nəhayət bir sıra müəssisə və istehsal bölmələri arasında əlaqələr, kooperasiyalaşma bütöv sistemlər arasında əməkdaşlıq zəminində son məhsulların hazırlanması üçün ayrı-ayrı xammalların istehsalı və ya yaxud xidmətlərin göstərilməsi baxımından daimi təsərrüfat əlaqələri formalaşmağa başladı. kənd təsərrüfatı və digər sahələri arasında istehsal iqtisadi əlaqələrin formalaşması ümumilikdə aqrar sferanın və kənd təsərrüfatının funksional məqsədlərində dəyişikliklərin olması zərurətini yaratdı. Beləliklə, iqtisadi transformasiyalar şəraitində ölkəmizdə uzun müddət “ vahid xalq təsərrüfatı kompleksinin formalaşması”, aqrar sahədə gəlirlərin aşağı olması, işsizlik və digər müxtəlif səbəbləri aqrar emal sənayesində əlaqələrin səmərəsizliyinə səbəb olmuşdur (Wangwe, S.,2012, s.64).

Yuxarıda bəhs edilən dövrdə bir sıra emal müəssisələrinin bağlanması kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı səviyyəsinin azalması ilə nəticələnmişdir. Bu baxımdan, müxtəlif iqtisadi mənbələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalının yaranması və inkişafı üçün 3 meyar əsaslanır. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

1. Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının normal fəaliyyətinin təmini üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
2. ölkənin və əhalinin kənd təsərrüfatı xammal və ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi;
3. aqrar bölgələrdə ekoloji problemlərin və ətraf mühitin dəyişməsinin

səbəblərini araşdırmaq və aradan qaldırmaq və beləcə də təbii iqlim şəraitində müəyyən bir tarazlıq əldə etmək;

Hal-hazırda, ölkəmizdə aqrar sənaye islahatının əsas istiqaməti və onun hüquqi təminatı “Aqrar islahatların əsasları haqqında” qanunla müəyyənləşdirilir. Bu qanunda nəzərdə tutulan islahatlar, bununla yanaşı, bu sahədə yaradılmış böhranın aradan qaldırılması və torpaq, eyni zamanda mülkiyyət sahəsində yeni əmlak münasibətlərinin formalaşması istehsal əlaqələrini inkişafı və təkmilləşdirilməsi vəzifələrini əks etdirir. Həmçinin, bu qanun kənd təsərrüfatı məhsulları və emal sənayesinin özəlləşdirilməsinin prinsipləri və tendensiyaları, habelə sektorlararası münasibətlərin tənzimlənməsi ilə bağlı məsələləri əhatə edir. Ölkəmizdə, emal müəssisələrinin özəlləşdirilməsində 12 illik təcrübəyə malikdir. Eyni zamanda, bu qanunun "kollektiv və dövlət təsərrüfat" islahatı ilə bağlı qanunla qəbul edilməsi kənd təsərrüfatının istehsalına cəlb olunmuş müəssisələrin kənd təsərrüfatının müxtəlif təşkilati formalarını yaratmasına imkan yaratmışdır. Bu qanuna əsasən, kolxozlar və sovxozlar kənd təsərrüfatlarına bölünmüş və yeni kooperativ kollektiv birlikləri, yeni imkanlar və fürsətlər yaradan yeni əmlak münasibətləri yaradılmışdır.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı məhsullarının emal sənayesinin tarixi inkişafı nəzərə alınmaqla, kənd təsərrüfatı əkinçiliyinin inkişaf tarixində bir sıra iqtisadi problemlərin, ümumiyyətlə aqrar emal sənayesinin potensialı və tədbirlərin bu baxımdan diqqətə alınmış, müvəffəqiyyətli olması üçün çoxlu tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ancaq 1994-cü ildən sonra Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra bu sahədə radikal dəyişikliklər baş vermişdir. Xüsusilə, müstəqillik illərində Aqrar islahatlar haqqında qanunun qəbulu bu sahəyə olan dövlət dəstəyinin yeni bir nümunəsidir (Quliyev E.A.,2015, s.34).

İkin dövrlərdə kənd təsərrüfatında müxtəlif fəaliyyət növlərinin mövcudluğunun nəzərə alınması və bu sənaye sahələrinin, kənd təsərrüfatı ilə integrasiyalaşmış fəaliyyətinin təşkil olunması daha aktual idi. Bu cür fəaliyyət sahələrinin integrasiyalaşmasına misal olaraq, müxtəlif istiqamətli emal sənaye müəssisələri nəzərdən keçirə bilərik.

Bazar münasibətləri kontekstində, kənd təsərrüfatı istehsalının və sənaye emalı arasındakı əlaqənin əsasını qoyan bir sıra korporasiyaların yaradılması və yeni mülkiyyət əlaqələrinə əsaslanan kənd təsərrüfatı sahələrinin idarə edilməsi, ilkin olaraq, xammalın təmin edilməsi ilə həyata keçirilməli və bir neçə integrasiya müəssisələrinin istehsalçıları bu prosesdə iştirak etməlidir.

Mülkiyyət münasibətlərindəki dəyişikliklər, öz növbəsində, emal sahəsi ilə kənd təsərrüfatı arasında istehsal münasibətlərinin xarakterinə təsir göstərir. Buna görə, demək olar ki, bu, bazar iqtisadiyyatında əkinçilik emalı sənayesinin mürəkkəbliyini əks etdirən yeganə iqtisadi tənzimləmə qurğusudur. Bazar münasibətlərinə keçidlə, əkinçilik sənayesinin fəaliyyət göstərən mühiti və iqtisadi şəraitin dəyişməsi aqrar sənayenin bir çox məqsədli sistem olaraq birbaşa inkişafını və çoxtərəfli əlaqələr sisteminin formalaşmasını tələb edir.

Bu sahələrin səmərəli fəaliyyət göstərməsi sosial əmək bölgüsünün dərinləşməsində və yüksək ixtisaslaşmış sahələrin formalaşmasında əks olunur. Əmək və ixtisaslaşmanın bölgüsü bəzi sahələrdə əməkdaşlığı daha da gücləndirmişdir. İstehsal əməkdaşlığı, müxtəlif sahələrdə yüksək məhsuldarlığı əldə etmək üçün bir-birinə tamamlayıcı əlaqə qurur. Aqrar Sənaye Kompleksi ərzaq və yüngül sənaye, o cümlədən əkinçiliklə bağlı məhsulların emalı və daşınması daxil olmaqla, istehsal və texniki mühəndislik xidmətləri göstərən bir sıra sahələri nəzərdə tutur.

Aqrar emal sənayesi, digər bir ifadə ilə, kənd təsərrüfatı məhsullarının emal sənayesinə, kənd təsərrüfatında baş verən istehsal, iqtisadi əlaqələrin və daxili ərzaq bazarında qida və digər istehlak məhsullarının təklifini özündə formalaşdırır. Bu sahənin düzgün fəaliyyət göstərməsi isə hər şeydən öncə, müxtəlif sahələr arasında düzgün və səmərəli istehsal iqtisadi əlaqələrin yaradılmasından və mürəkkəb iqtisadi orqanizmlərin normal inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsindən asılıdır.

Sahələrarası əlaqələrin qurulması və inkişaf etməsində önəmli olan məsələlərdən biri də aqrar sənaye kompleksi daxilində mövcud olan əlaqələrdir. Bu əlaqələrdə qarşılıqlı fəaliyyəti isə yeyinti və yüngül sənaye sahələri əhatə edilir. Bir çox sahələrlə yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənaye sahələrində,

əlaqələr isə kəmiyyət - keyfiyyət dəyişiklikləri kontekstində baş verir. Məhz kənd təsərrüfatı məhsullarının emal sənayesinin müasir dövrdə əhəmiyyətinin getdikcə artması və bu formada əlaqələrin inkişafında əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehlakı daxil olmazdan əvvəl emal sferasına keçir. Bununla belə, əsas xüsusiyyətlərdən biri də ondur ki, mümkün qədər daha çox kənd təsərrüfatı məhsulu emal edilərsə, bir o qədər yeni istehlak dəyəri formalaşır və əhalinin müxtəlif xidmətlərə, ərzaqlar və nemətlərə olan tələbatını ödəmə imkanları çoxalır. Tədqiqatların nəticəsinə əsasən, məhz kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesinin müəssisələrinin normal fəaliyyət göstərməsi baxımından bu cür istehsal-iqtisadi əlaqələrin formalaşması və tənzimlənməsi bu əlaqələri göstərən sahələrin resurslardan daha səmərəli istifadə edilməyə yol açır. Kənd təsərrüfatı və sənaye istehsalının bu formada qarşılıqlı əlaqəsi və birləşməsi daha sonradan onları üzvü surətdə qovuşması, cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrin inkişafının nəticəsi kimi meydana çıxır. Bu prosesin təkamülü isə hər şeydən əvvəl cəmiyyətin artan tələbatlarının ödənilməsi istiqamətində olduqca aktual məsələ olmaqla özündə bir sıra istiqamətləri əks etdirir.

İqtisadiyyatın liberallaşması və kənd təsərrüfatının bazar münasibətləri mühitində, yeni təsərrüfatçılıq sisteminin yaradılması ilə əlaqəli yeni əlaqələrin sosial iqtisadi şəraitini dəyişmiş və beləcə istehsal iqtisadi əlaqələrinə öz təsirini göstərmişdir. Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi, eləcə də sənayenin, kənd təsərrüfatı xammallarına olan ehtiyacının təmin edilməsinə əsasən kənd təsərrüfatı, emal sahələri arasında qarşılıqlı səmərəli münasibətlərin yaradılması və inkişafı müasir dövrdə olduqca aktual hesab edilir.

Əhalinin tələbat artımının davamlı və səmərəli təmin edilməsi birbaşa istehsal imkanlarının məhsuldar istifadəsinə, kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artmasına və əhalinin gəlirlərinin artmasına əsaslanır. Beləliklə, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının təmini və yeni ərzaq məhsullarının təmin edilməsi emal müəssisələrinin fəaliyyətinə əsasən istehsalçı və emal müəssisələri arasında qarşılıqlı əlaqələrin formalaşması və inkişafına ehtiyac duyur. Başqa sözlə, əmtəə istehsalçıları və emal müəssisələri arasında kənd təsərrüfatı formalaşır. Müasir

zamanda, kənd təsərrüfatı istehsalı ilə emal sənayesinin bu cür əlaqələri yaratması yeni sistemin xüsusiyyətlərinə, kənd təsərrüfatı islahatlarına və kənd təsərrüfatında dəyişikliklərə yönəlmiş dəyişikliklərin təbiətinə önəmli təsir göstərmişdir.

Bizi maraqlandıran məsələlərə əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə istehsalçı ilə emal müəssisələri arasında integrasiya əlaqələrində bir çox dəyişikliklər edilmiş və bu dəyişiklik bazarın dominant olması ilə göstərilmişdir istehsalçı və emal qurğuları tərəfindən - azad, rəqabət qabiliyyətli məhsulların satışa çıxarılması, başqa sözlə bazar iqtisadiyyatında əmlakın dominantlığını və özəlləşdirmə prosesini nəzərə alaraq, özəl mülkiyyət baxımından azad rəqabəti tənzimləyir. Belə olduğu halda, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarından və bazar iqtisadiyyat sistemində aqrar sahələrin qarşılıqlı integrasiyasına daxil olan emal müəssisələrinin hər biri müstəqil mülkiyyətə sahibdir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatında istehsal və emal sənayesi arasında qarşılıqlı əlaqələrin təmini daha azad rəqabət şəraitində yaradılır və inkişaf edir (Məmmədov C.C., 2004, s.102).

Tarixi dövrdə əkinçilik emalı sənayesinin təkamülünə baxarkən, ilk növbədə, aqrar sənaye inkişafının müəyyən mərhələsində bəzi sənaye sahələrinin iqtisadi effektivliyi bu çərçivədə bəzi aqrar sektorda sahələr, makroiqtisadi fəaliyyət integrasiya proseslərinin inkişafı və ümumilikdə aqrar emal sənayesinin formalaşması və inkişafı bir sıra tarixi iqtisadi mərhələlərə bölünür.

İlkin mərhələdə Dövlət Aqrar Sənaye Komitəsinin yaradılmasına qədər olan mərhələni əhatə edir. Bu dövrdə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi başda olmaqla, nazirlik səviyyəsində müxtəlif sənaye istehsal birlikləri və dövlət komitələri, aqrar sənaye kompleksi ilə əlaqədar bir çox məsələlərin tənzimlənməsində birgə fəaliyyət proqramları ilə çıxış edərək bir sıra tədbirlər sistemi hazırlamışdır. Bu tədbirlər daha çox əhalinin ərzaq tələbatının ödənilməsi, eləcə də yeyinti və yüngül sənayenin, kənd təsərrüfatı xammalı təmin edilməsi ilə əlaqədar olub emal və kənd təsərrüfatı müəssisələri arasında fəaliyyətin tənzimlənməsi və bu istiqamətdə mövcud disproporsiyaların aradan qaldırılmasını özündə cəmləşdirmişdir. Belə ki, o dövrdə ancaq bu sahə üzrə problemlər kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, saxlanması, daşınması kimi məsələlərin düzgün tənzimlənməməsi ümumilikdə kənd təsərrüfatı

məhsulları emalı sənayesində disproporsiyaların neqativ nəticələrinin geniş vüsət almasına gətirib çıxarmışdır. Bu fəaliyyətin tənzimlənməsi yalnız əhalinin artan tələbatların ödənilməsindən ibarət olmayıb, müasir dövrdə ərazi və sahə idarəetməsinin imkanlarından geniş istifadə edərək, istehsal və emalını texniki və texnoloji problemlərin aradan qaldırılması, həmçinin aqrar sənaye integrasiyası prinsipi üstünlüklərinin tətbiq edilərək təsərrüfatçılıq meyarlarının formalaşması şəraitində mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılmasını özündə əks etdirir (М.Н.Малыша, 2002, s.75).

İkinci mərhələdə isə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, tədarükü istiqamətində bu fəaliyyətin tənzimlənməsi və təşkilati siyasətin tətbiqi məqsədi ilə Dövlət Üzümçülük və Şərabçılıq Komitəsi, eləcə də Meyvə Tərəvəz Təsərrüfatı Nazirliyi yaradılmışdır. Bu nazirliklərin tərkibinə konserv zavodları üzüm emalı zavodları, meyvə tərəvəzçilik, topdansatış bazaları ixtisaslaşdırılmış mağazalar da olmaqla bir sıra kənd təsərrüfatı müəssisələri daxil idi.

Bununla yanaşı, aqrar sənaye kompleksinə daxil olan “Azərpambıq Sənaye Birliyi”, “Ət-Süd sənaye Nazirliyi” eləcə də Azərtütün Sənaye Birliyinin fəaliyyəti məhz aqrar sənaye integrasiyasının inkişafı və təkmilləşdirilməsi prinsipləri əsasında yaradılmışdır. Lakin bu müəssisələrin tərkibinə kənd təsərrüfatı müəssisələri daxil edilməmişdir. Belə ki, bu zaman kənd təsərrüfatı məhsulları bu birliklərin və nazirliklərin xüsusi tədarük təşkilatları vasitəsilə toplanaraq emal müəssisələrinə göndərilən və istehsal prosesindən istehlakçılara qədər ardıcıl bir texnoloji prosesi özündə əhatə edirdi. Sonrakı dövrlərdə haqqında bəhs etdiyimiz nazirlikləri, istər Meyvə Tərəvəz Təsərrüfatı Nazirliyi, istər Dövlət Üzümçülük Şərabçılıq Komitəsinin mövcud olduğu zamanlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq, istehsal və emalını artırmaq yönündə həyata keçirilən tədbirlər öz müsbət nəticələrini vermişdir. Kənd təsərrüfatı istehsalçıları ilə müxtəlif emal ediləcək sahələri arasında qarşılıqlı fəaliyyətin nəticəsində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nisbətən nail olunmuş və beləcə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalından əzərə çarpan canlanma hiss olunmuşdur. İstehsal prosesinin inkişafı və kənd təsərrüfatı və emal sənaye sahələri arasında integrasiyanın səmərəliliyinin təmin

edilməsi və bununla əlaqəli digər məsələləri eyni istiqamətli bütün aqrar sənaye müəssisələrinə aid edə bilmərik. Belə ki, sadaladığımız müsbət dəyişiklərlə yanaşı, eyni istiqamətli aqrar sənaye müəssisələrinin hamısında integrasiya prosesini inkişaf eyni səviyyədə baş verməmiş, sahələr arasında müəyyən disproporsiyalar yaranmış maliyyələşmə son məhsulun satışı maddi texniki təchizatla bağlı problemlər meydana gəlmişdir. Yüksək təmərküzləşmə şəraitində dərin ixtisaslaşmanın aparılması və ümumilikdə aqrar sənaye kompleksi çərçivəsindən təsərrüfatların mövcud ehtiyatlarından tam dolğunluğu ilə artıq istifadə edilməsi və asılı olaraq, texnoloji və iqtisadi potensialın yaradılması ilə bağlı məsələlərə kifayət qədər diqqət yetirilmirdi. sadaladığımız bu çatışmazlıqları isə məhz bu sahə üzrə yeni təsərrüfatçılıq münasibətlərinin formalaşmasını zəruri edirdi. Bu isə aqrar sənaye kompleksinə kapital qoyuluşlarının təbii və maddi ehtiyatlardan effektiv istifadənin idarəetmə sisteminin yenidən qurulmasını və ümumilikdə bir çox məsələləri zəruri etmişdir. Bu zərurət isə nəticə olaraq Dövlət Aqrar Sənaye Komitəsinin yaranması ilə başa çatdı. Dövlət Aqrar Sənaye Komitəsinin yaradılması aqrar sənaye kompleksi əhatəsində kənd təsərrüfatı və emal sənayesi sahələrində iqtisadi münasibətlərin və istehsal sistemlərinin dəqiq və tarazlı inkişafı və bir sıra məsələlərdə çox mühüm rol oynadı.

Növbəti mərhələdə isə Aqrar Sənaye Komitəsi ləğv edilərək onun yerində Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Nazirliyi yaradıldı. Lakin bu nazirliyin yaradılmasına, aqrar sənaye kompleksində və xüsusilə kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənaye sahələri arasındakı əlaqələrində köklü bir dəyişikliyə səbəb olmadı. Buna baxmayaraq ki, əhalinin ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi ilə əlaqəli bütün məsuliyyət bu nazirliyin üzərinə qoyularaq ümumilikdə rəhbərlik səviyyəsində bütün funksiya və səlahiyyətləri yenidən bölüşdürüldü. Bütün bu baş verən dəyişikliklərdə qarşıya qoyulan əsas məqsədi isə nazirliyi kənd təsərrüfatı sferasına rəhbərlik edən və bu istiqamətdə bütün məsələləri özündə birləşdirən təsirli orqana çevirmək, istehsalın artırılması və ümumilikdə təsərrüfatçılıqda çevikliyə nail olmaqla əlaqədar yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin yaradılması idi. Sonrakı dövrlərdə isə iqtisadi münasibətlər dəyişdi, bazar münasibətləri mühitində aqrar

sənaye istehsalının genişləndirilməsi texnoloji integrasiyanın gücləndirilməsi istiqamətində yeni idarəetmə strukturlarının formalaşdırılması ilə əlaqəli olan bir çox tədbirlər yerinə yetirildi.

Ümumilikdə, keçirilən tədqiqatlara əsasən deyə bilərik ki, kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesi, aqrar sahənin iqtisadiyyatın da maddi texniki bazasının formalaşmasında aparıcı bir yola malikdir. Bunun əsas səbəbi onunla əlaqələndirirlər. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan müxtəlif bitkiçilik, heyvandarlıq məhsullarını emal sənayesinə müvafiq olaraq, ilkin emaldan keçərək, həm istehsalçıları, həm də emal prosesi ilə məşğul olanlara gəlir əldə etmək imkanları yaradır. Emal sənayesi, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının yalnız texnika və texnologiya deyil ümumilikdə, iqtisadi münasibətlərin formalaşmasında hərəkətedici qüvvə kimi, istər əmək məhsuldarlığının artırılması, istərsə də maddi zəmin yaratmaq baxımından özünəməxsus bir yer tutur.

1.2. Kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesinin aqrar sektorun inkişafında rolu

Müstəqil Azərbaycanın aqrar sektoru 1990-cı illərdə həyata keçirilən islahatlar və dövlət müstəqilliyi şəraitində institusional dəyişikliklər çərçivəsində formalaşmışdır. İlkin olaraq, qeyd edilməlidir ki, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan iqtisadiyyatının bir çox sahələrində olduğu kimi aqrar sahədə də dərin böhran içində idi. Kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü və emalı ilə məşğul olan bir sıra müəssisələrin fəaliyyəti dayandırılmış və başqalarının iqtisadi fəaliyyəti kəskin azalmışdır. Yeni müstəqillik qazanan ölkəmizdə ümumi daxili məhsul keçid dövründə yüzdə 70-dən çox azaldı və ölkənin valyuta ehtiyatları tükənmişdir. Bu dövrdə əhalinin ərzaq məhsulları üçün tələbi süd və süd məhsulları üçün 33%, taxıl üçün 51%, meyvə üçün 57%, kartof üçün isə 34 faiz təşkil edirdi. Belə bir vəziyyətdə, ən vacib məsələlərdən biri də əhalinin etibarlılığının artırılması və istehsal qabiliyyətindən səmərəli istifadənin təmin olunmasıdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra aqrar sahədə problemlər həll olunmağa başladı. O, bu problemlərin həllini ilk növbədə sağlam

bazar münasibətləri yaratmaqda görürdü. Bu səbəbdən, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına dair mövcud problemlər əvvəlcə aradan qaldırılmalıdır. Bu dövrdə kənd təsərrüfatının bəzi təbii xüsusiyyətləri təbii iqlim şəraitindən asılı olaraq istehsalçıların yüksək gəlir əldə etməsinə imkan vermədi. Şübhəsiz ki, ölkəmizdə təbii iqlim, iqtisadi və əmək haqqı da kənd təsərrüfatı istehsalında çox önəmli rola malikdir. Beləcə, bazar iqtisadiyyatı sistemində cəmiyyətin obyektiv iqtisadi qanunlarının fəaliyyətinin xüsusi vəziyyəti mövcuddur. İxtisaslaşma əsasları cəmiyyətin artan tələbatıdır və buna görə də bazarın tələb və təkliflərini nəzərə alaraq bazarın spesifikliyini diqqət yetirmək lazımdır.

Bazar iqtisadiyyatının davamlı inkişafının ən mühüm komponenti olan kənd təsərrüfatının inkişafına nail olmaq ölkə və bütövlükdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsini əks etdirir. Ölkəmizin coğrafi xüsusiyyətlərini incələdikdə onun müxtəlif təbii ehtiyatlara malik olduğunu görmüş oluruq və qədim kənd təsərrüfatı ənənələri kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin inkişafına güclü təkan vermişdir. Buna görədir ki, müstəqillik illərində aqrar sektorda kənd təsərrüfatı sahəsində aparılan islahatlar kənd təsərrüfatı məhsullarının ticarətinin genişləndirilməsinə və ölkəmizdə taxılçılıq, üzümçülük, meyvə və heyvandarlıq inkişafına böyük təsiri olmuşdur. 20-ci əsrin əvvəllərində iqtisadiyyatın mühüm sahələri hesab olunan mal-qaranın inkişafı üzrə statistik göstəricilər bu sektorun dinamik inkişaf potensialını göstərir. Beləliklə, o dövrdə iri buynuzlu mal-qaranın sayı dünyanın hər birində əhalinin sayına görə 100 dollara enib, dünyanın bir çox ölkələrindən və əvvəlki Rusiya imperiyasından çox idi (Quliyev E.A.,2015, s.61).

Müstəqillik illərində kənd təsərrüfatında islahatlar bu sahədə çoxşaxəli bir iqtisadiyyatın formalaşmasına və bazar münasibətlərinin əsasında kənd təsərrüfatının inkişafına gətirib çıxardı. Bunun nəticəsində, 1995-ci ildə qəbul edilmiş "Aqrar sektordakı islahatlar" və 1996-cı ildə Torpaq islahatı haqqında qanunlar əsasən müxtəlif növ iqtisadi subyektlərin və aqrar bazarın dövlət tənzimlənməsinin hüquqi əsasları yaradılmışdır. Bu qanunlarla yanaşı, o vaxtdan etibarən həyata keçirilən tədbirlər və islahatlar nəticəsində azad rəqabətə əsaslanan iqtisadi subyektlər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında yaranmış və bu da

ərzaq bazarına təsir göstərmişdir. Aqrar islahatların birinci mərhələsindən sonra neft və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı daha da sürətlə artmağa başladı. Bu artım ölkənin xammal ehtiyatlarını olan tələbatın artırmasında və kənd təsərrüfatı xammalından məhsullara olan tələbatın ödənilməsində özünü biruzə verir.

Kənd təsərrüfatının ən mühüm vəzifələrindən biri kənd təsərrüfatı istehsalının artım tempini artırmaq və bununla yüksək keyfiyyətli qida məhsulları və emal sənayesinə olan tələbatın, habelə ictimai ehtiyacların və ixrac potensialının yaradılmasını təmin etməkdir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını birbaşa və dəqiq şəkildə ölkədə əkinçilik ərazilərindən istifadəni effektiv və intensiv şəkildə dəyişir, torpaq məhsuldarlığının artması. Bu baxımdan torpağın məhsuldarlığı yüksəltmək üçün təşkil edilən xüsusi tədbirlərdə xüsusilə torpaqların meliorasiyası tədbirlərini xüsusi vurğulamaq mümkündür. Ölkəmizdə torpağın istifadəsini artırmaq, əkin sahələrinin sayını artırmaq, meliorasiya tədbirlərinin tətbiqi yolu ilə kənd təsərrüfatını gücləndirmək və kənd təsərrüfatında istifadə olunan mineral gübrələrdə və bütün bu proseslərdə məhsulların keyfiyyətini artırmaq kənd təsərrüfatının emalı sənayesinin inkişafına güclü təkan vermişdir.

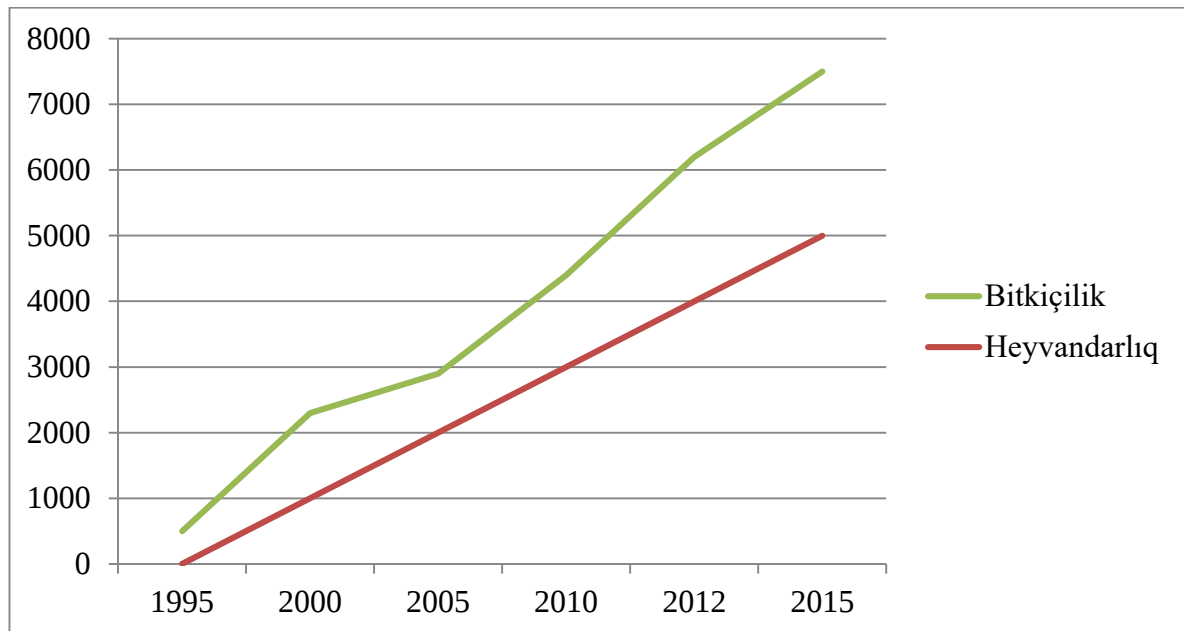
Kənd təsərrüfatı emalı sənayesində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə emal sənayesinin qarşılıqlı inkişafı bu gün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatı istehsalının sürətli inkişafı kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və saxlanması, xəstəlik və zərərvericilər üçün dərman preparatları istehsal edən mineral gübrələrin, bitki və heyvan sənayesinin müxtəlif infrastrukturundan ibarətdir. Kənd təsərrüfatının və heyvandarlığın məhsuldarlığının hərtərəfli intensivləşdirilməsi yolu ilə artan məhsuldarlığı, icma ehtiyaclarına görə əkinçilik istehsalının daimi inkişafı üçün tükənməz bir mənbə hesab edilir.

Aparılan tədqiqata əsasən, 1995-2015-ci illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi bitki məhsulları və heyvandarlıq məhsullarının istehsalında faktiki olaraq artım tempi müşahidə edilmişdir.

Ölkəmizdə iqtisadiyyatın aqrar sferası olan sistem transformasiyalarəndan sonrakı mərhələdə ciddi islahatların ardıcıl formada davam etdirilməsi və eləcə də

iri miqyaslı neft qaz layihələrinin uğurla həyata keçilməsi şəraitində inkişaf etmişdir.

Diagram 1.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi (milyon manatla)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi, Bakı, 2016, səh 1

Bununla belə, bu da qeyd edilməlidir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları emalı sənayesində, xüsusilə toxuculuq, tütün məmulatları istehsalı, içki və qida məhsulları istehsalında ciddi artım müşahidə edilmişdir. 2005-2015-ci illər ərzində tütün məmulatlarının istehsal həcmi 2005-ci il ilə müqayisədə 10.7% , toxuculuq sənaye məhsulları istehsalı isə 12% artmışdır. Bu göstəricilərə aşağıdakı cədvəldə nəzər yetirək. Cədvəl 1.1. Emal sənaye məhsullarının istehsalı (mln, manat), (əlavə 1), (Mənbə: www.stat.gov.az)

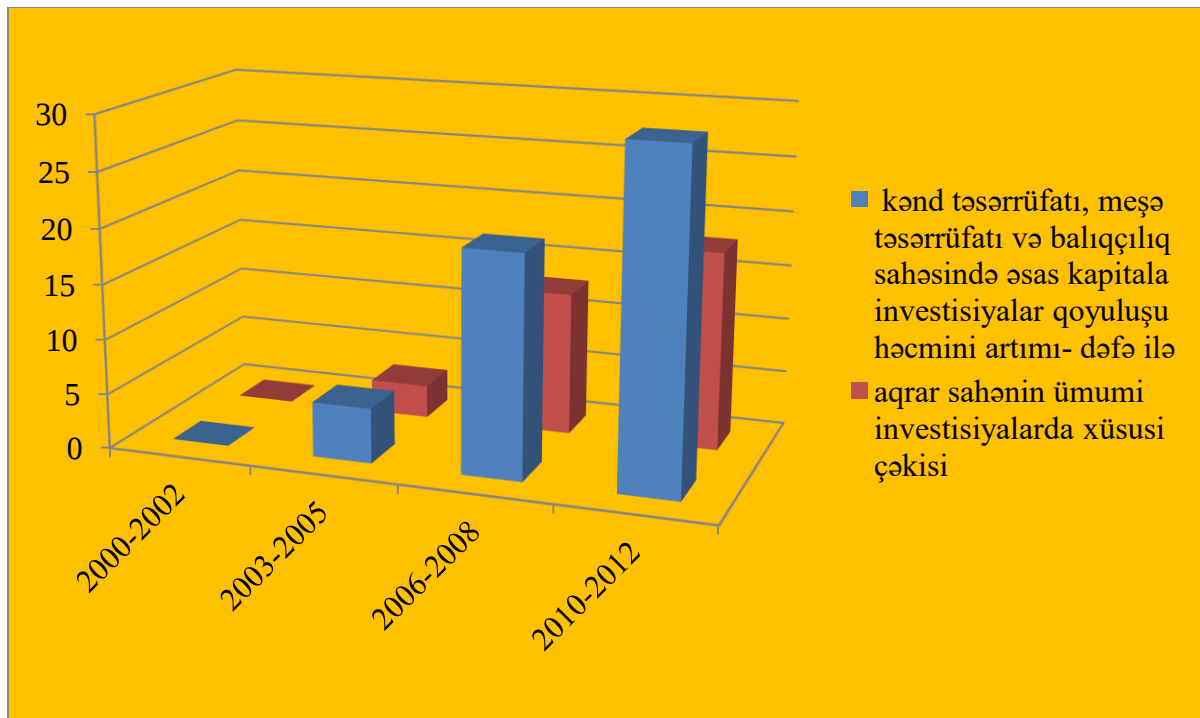
Ölkədə gedən sürətli inkişaf strategiyası, nəticə etibarilə çox qısa bir müddət ərzində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə fəaliyyətin ümumi həcmnin 3 dəfədən çox artmasına gətirib çıxarmışdır. Belə bir şəraitdə aqrar sahənin davamlı inkişafı üçün təminatlar yaranmışdır. Sürətli inkişaf strategiyası çərçivəsində gəlirlərində yüksək temp ilə artması nəticə olaraq, kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesinə tələbin yüksəlməsinə və buna müvafiq əkinçilik, heyvandarlıq məhsullarının istehsalçı qiymətlərinin mütəmadi olaraq artması ilə istehsal həcmnin artması ilə nəticələnmişdir. Ölkəmizdə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi çərçivəsində iqtisadiyyatın ümumi inkişafına istiqamətlənmiş strategiyalar aqrar sahə üzrə üstünlük verilən əsas istiqamətlər sırasına daxil olmuşdur (Рыгало́ва Л.В., 2002, с.

83).

Müasir ölkəmizin yaradıcısı, Azərbaycan müasir inkişaf modelinin müəllifi olan, ümummilli lider Heydər Əliyev ölkəmizdə makroiqtisadi və siyasi sabitliyə müvəffəq olub, iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrində radikal islahatlar aparılaraq, eyni zamanda dinamik sosial-iqtisadi inkişafın güclü təməlini qoymuşdur.

2004-cü ildən başlayaraq üç mərhələli “Azərbaycan Respublikası regionların sosial - iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramlarının” icra edilməsi kənd təsərrüfatının inkişafının sürətlənməsi yolunda çox vacib rol oynadı. Buna uyğun olaraq aqrar sahəyə tərəf yönləndirilən investisiyaların dinamikasına nəzər salaq.

Diagram 1.2. Aqrar sahəyə yönəldilən investisiyaların dinamikası

Mənbə: Bəyalı Ataşov “Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri”, Bakı, 2017, səh 60

Diagramın göstəricilərinə əsasən söyləyə bilərik ki, müxtəlif illər ərzində aqrar sferaya yönəldilən investisiyaların artımı ardıcıl surətdə baş vermişdir.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı emalı sənayesində istehsalın inkişafı üçün alınan kompleks tədbirlər aşağıdakılardan ibarətdir:

□ cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin inkişafı ilə bazar münasibətlərinin davamlı olaraq inkişafı, habelə ictimai həyatın sosial və iqtisadi sahələrində keyfiyyətli dəyişikliklərin həyata keçirilməsi;

□ bu istiqamətdə reallaşdırılan əsas fəaliyyətlər zamanı əhalinin maddi və sosial-mədəni şəraitinin yaxşılaşdırılması və onunla bağlı bir sıra mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsi;

İqtisadi ictimai əlaqələrdə bazar sisteminin tələblərinə müvafiq olaraq dəyişikliklər məhsuldar qüvvələrin inkişafının nəticəsidir, eyni zamanda müasir dünyada yeni istehsal münasibətlərinin inkişafına kömək edir. Yeni istehsal əlaqələrinin inkişafı, öz növbəsində, kənd təsərrüfatı emalı sənayesində mövcud əlaqələrin inkişafını tələb edir (Wangwe, S., 2012, s. 32).

Bu məsələni həyata keçirməkdə əsas məqsəd kənd təsərrüfatının istehsalını daha sürətlə artırmaq və bununla da bu sektorun davamlı iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün cəmiyyətin müxtəlif struktur islahatlarının həyata keçirilməsini sürətləndirməkdir. Bu məqsədlə geniş miqyaslı kənd təsərrüfatı müəssisələrində yaradılacaq məhsulların idarə edilməsinin, koordinasiyanın, intensivləşmənin və konsentrasiyanın və kənd təsərrüfatı metodlarının yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görülməlidir.

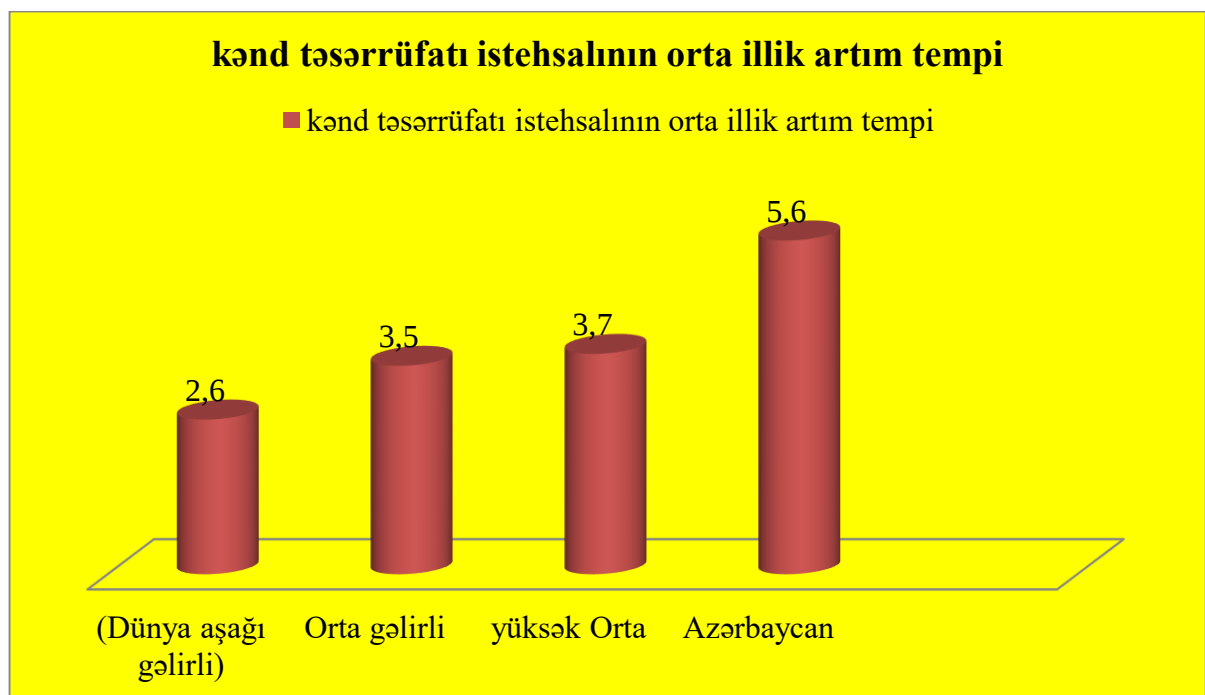
Müasir dövrdə aqrar sahənin davamlı inkişafının təmin edilməsinin prioritetlərindən biri ümumi olaraq, əsasən, kənd ərazilərinin inkişafında regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsidir. Bu ərazilərin inkişafı maddi-maliyyə resursları və əmək potensialının qarşılıqlı inteqrasiyası kontekstində formalaşır.

Emal sənayesi aqrar sferanın iqtisadiyyatında çox aparıcı rola malikdir. Bu cəhətdən, aqrar sahənin dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində, emal sənayesinin rolu danılmazdır. Ölkəmizin bu istiqamətdə iqtisadi göstəricilərinə nəzər yetirsək, qeyd edə bilərik ki, ümumdaxili məhsul 1995-ci ildən bu yana özündən əvvəlki digər illərlə müqayisədə 88%-dən, 2005-cii ilə qədər 132%-ə qədər yüksəlmişdir. Qida sənayesində isə sənaye istehsalının indeksi 2010-cu ildə 2000-ci illə müqayisədə 139% təşkil etmişdir ki, bu da emal sənayesinin digər sahələrindən fərqli olaraq olduqca yüksək göstəricidir. Xüsusilə son zamanlarda kənd təsərrüfatı xammallarının, emalı, sənaye müəssisələrinin sayının kəskin artması ilə yanaşı, bu müəssisələrdə sənaye məhsulunun həcmində də artım müşahidə edilməkdədir. Statistik məlumatlara əsasən qeyd etmək lazımdır ki, son 10 ildə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən

iri sənaye müəssisələrinin sayı tərkibində emal sənayesinin xüsusi çəkisi 85%-dən 91%-ə yüksəlmişdir. Ümumilikdə ölkəmizdə sənaye məhsulunun satış həcmi artımı 6.2 dəfə yüksəlmiş, hasilat sənayesinin, satış həcmi artım isə. 10.1 dəfəyə çatmışdır ki, bu da son illər ərzində dünya bazarına ixrac edilən xam nefti həcmi artımı ilə əlaqədardır. İstehsalat sənayesindən fərqli olaraq, emal sənayesinin əsas komponentləri olan kənd təsərrüfatı xammalını emal edən sənaye müəssisələrinin satış xərcləri müqayisəli dövrdə 2,9 dəfə artım qiymətləndirilir və 4 dəfəyə qədər böyümüşdür. Buna görə, sektorun gələcək inkişafı baxımından əlverişli hesab edilən sənayenin bütün satışlarının 21,4% -ni kənd təsərrüfatı məhsullarının emal sənayesinin satış həcmindən ibarət olmuşdur. Kənd təsərrüfatı məhsullarının satışında qida məhsullarının satışı 94%, pambıq emalı üzrə qalanlar isə bütün məmulatları və ayaqqabı sənayesidir. 2010-cu ildə mövcud olan statistikaya əsasən, sənaye müəssisələrinin ümumi həcmi 77% -i emal sənayesinə düşür, onlardan 38% -i kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahələrinə aiddir.

Dünya Bankından verilən məlumata görə, müxtəlif ölkələr qrupu tərəfindən Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının orta illik artım göstəricilərini nəzərdən keçirək.

Diagram 1.3. 2000-2017-ci illər üzrə kənd təsərrüfatı istehsalının orta illik artım tempi

Mənbə: www.statistika.gov.az (11.03.2017)

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, dövlət siyasətinə əsasən, kənd təsərrüfatının inkişafında öndə duran vəzifələrdən biri kənd təsərrüfatı məhsullarının inkişafı, əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasıdır. Bu baxımdan ən vacib məsələlərdən biri taxılçılığın daimi inkişafıdır. Bəzi məsələlərin həlli üçün taxılların inkişafı vacibdir. Bunların bir nümunəsi qidalandırma bazalarının gücləndirilməsi və ərzaq buğda ehtiyacına görə heyvandarlıq məhsullarının istehsalının artmasıdır. Taxılların inkişafı üçün bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Dövlət taxıl istehsalının genişləndirilməsi üçün əlavə stimullaşdırma vasitələrini tətbiq etmiş, yüksək məhsuldarlıqlı toxumla təminatı üçün subsidiyalar ayırmışdır. bütün bu tədbirlərin nəticəsi olaraq 2000-2017-ci illər ərzində ölkədə dənli və dənli-paxlalı bitkilərin əkin sahəsi 2 dəfə artaraq 953 hektara çatmışdır. Bununla belə, dənli paxlalı və dənli bitkilərin məhsuldarlıq hər hektardan 24.8 sentnerdən 32 sentnere yüksəlmişdir. 2008-2015-ci illərdə “Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” çərçivəsində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə müvafiq olaraq, taxıl istehsalı 190 kiloqramdan 307 kiloqrama qədər artmışdır. Mənbə: (www.argo.gov.az).

Əhalinin ərzaq təminatında yerli istehsalın rolunun artması heyvandarlıq məhsullarının da sürətli artımı ilə müşahidə edilmişdir. Əhalinin həyat səviyyəsinin artırılması və ümumilikdə keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə bağlı həyata keçirilən sosial iqtisadi siyasətin uğurlu tətbiqi əhalinin gəlirlərinin sürətlə artmasına, bu isə öz növbəsində ərzaq istehlakının keyfiyyətə yaxşılaşdırılmasına şərait yaratmışdır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARI EMAL SƏNAYESİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycan kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsində, mövcud vəziyyət

Azərbaycan zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərə malik bir ölkədir. Bu imkanlara uyğun olaraq kənd təsərrüfatı neft və qazdan sonra ölkənin ikinci ən böyük iqtisadi sahəsidir. Keçmişdən günümüzdə qədər Azərbaycan öz kənd təsərrüfatı məhsulları və xammalları ilə dünyada tanınmışdır. Keçmişdə İpək Yolunun üzərində məskunlaşmasının üstünlüyü ilə bu sahə sürətli inkişaf tendensiyası göstərmişdir. Torpağın məhsuldarlığı isə daha çox məhsul istehsalına gətirib çıxarmışdır (Balayev R.Ə,1998, s.86).

Sovet hakimiyyətinin qurulması ilə torpaq sahiblərinin torpaq və mülkləri zorla əllərindən alınmış və kollektiv birliklər qurulmuşdur. Bu dövrdə mərkəzin qəbul etdiyi qərarlarla torpaqların həddindən artıq istifadəsi onların kütləvi şəkildə köhnəlməsinə səbəb olmuşdur. Sovet iqtisadiyyatınao zamanlarda Azərbaycan böyük töhfə verdiyinə baxmayaraq, Sovetlər tərəfindən gözlənilən nəticə alınmış bilməmişdir. Sıradan çıxmış torpaq sahələri müstəqillikdən sonra kənd təsərrüfatının inkişafında əsas maneələrdən bir idi. Sovet hakimiyyətinə aid olan avadanlığın çox köhnə olması və işləməməsi torpağın təmizlənməsinə mane olur və nəticədə kənd təsərrüfatının sürətli inkişafının təmini ləngiyirdi. Bütün bunlara baxmayaraq, kənd təsərrüfatı Azərbaycanın iqtisadiyyatında mühüm mövqeyini saxlamışdır.

Balanslaşdırılmış və davamlı iqtisadi inkişaf bütün ölkələrin əsas məqsədlərindən biridir. Bu məqsədə nail olmaq üçün ən effektiv üsul, ölkənin mövcud resursları və imkanlarından səmərəli şəkildə istifadə etməkdir. Demək olar ki, hər bir ölkədə təbii bir mərkəz ətrafında yerləşən iqtisadi və sosial fəaliyyətlər regionlararası inkişafın fərqliliklərinə və çox miqdarda balansda qeyri sabitliyə səbəb oldu. Bu proses bölgələrin iqtisadi fəaliyyətlərini, əhalinin paylanmasını, şəhərlərin bütövlüyünü, ətraf mühitin və təbii sərvətlərin bütünlüyünün pozulmasına, inkişafın iqtisadi və sosial xərclərini artırmağa və bunların hamısının daha da çoxalmasına səbəb olmuşdur. Tarixi inkişafa nəzər salındıqda, müəyyən

yerlərdə iqtisadi fəaliyyətlərin tətbiqi və iqtisadi inkişafdan ötrü bölgələr və ölkələr arasında fərqlərin olması köhnə bir hadisə olduğu məlum olur. Böyük Oktyabr sosialist inqilabından əvvəl Azərbaycan bəy, xan və xəzinə torpaq mülkiyyətinin var olduğu kənd təsərrüfatı ölkəsi idi. Əhalinin əksəriyyətini təşkil edən kəndlilər, torpaqsızlıq, kənd təsərrüfatı avadanlıqlarının çatışmazlığı, şiddətli səviyyədə sui-istifadə, siyasi qanunsuzluq, iqtisadi asılılıq, aclıq, ağır vəzifələr və s. kimi səbəblərdən çətinlik çəkmişdir (İbrahimov İ.H., 2003, s.96).

SSRİ dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatı mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatın bir alt sistemi olmuşdur və iqtisadi quruluş, ölkənin fəaliyyət göstərməsi SSRİ-nin planlaşdırma strategiyasına əsasən formalaşmışdır. 22 Sovet modernləşməsi və şəhərləşmə təbii olaraq, çox böyük və sürətli şəkildə idi. Amma bunların hamısı asan şəkildə baş verməmişdir. Hərşeydən əvvəl, sovet iqtisadiyyatı təbii ehtiyatların və əməyin istifadəsində daim səmərəsiz olmuşdur. Azərbaycanın resursları Moskvada planlaşdırılan iqtisadiyyatın siyasi və iqtisadi ekspertləri üçün gen-bol istifadə edilirdi. İqtisadi investisiyalar, prioritetlər və ideologiya Azərbaycanın sərhədlərindən kənar ehtiyaclara görə müəyyənləşdirilmişdir. Sovet təcrübəsi də fərdi azadlıq və hüquqlar, sahibkarlıq ruhu kimi effektiv və məhsuldar iqtisadiyyatın əsas prinsipləri və mədəniyyətinə son qoymuşdu. Şəxsi mülkiyyət ləğv edilmişdi. Kollektivləşdirmə və qolçomoqlara qarşı mübarizə illərində minlərlə istedadlı və təcrübəli kəndlilər öldürülmüş və ya Sibirə sürgün edilmişdir. Sistemin əsas təbəqəsindəki bəzi nailiyyətlər azalmış, eləcə də çoxlu təbii və insan resurslarının istifadəsi üçün bəzi qərarlar qəbul edilmişdir.

Sovet İttifaqı iqtisadiyyatının müstəqilliyə qədər ümumi tələbatlarına uyğun olaraq formalaşan Azərbaycan iqtisadiyyatı müstəqillikdən sonra öz tələbatlarını ödəmək prinsipi əsasında kənd təsərrüfatı istehsalının yenidən qurulmasını məqsəd qoymuşdur. Bu isə öz növbəsində, ölkə üçün paxlalı, üzümçülük, taxıl, meyvə, tərəvəz, kartof kimi məhsulların istehsalı üçün sahələrin ayrılması ilə nəticələnmişdir. Azərbaycan iqlim və torpaq quruluşu baxımından çox əlverişli bir ölkədir. Bir mövsümdə 2 və ya 3 dəfə məhsul almaq mümkündür. Damazlıq, toxumluc, gübrə, dərman kimi vəsaitlərin istifadə olunması, müasir maşın və

avadanlıqlardan istifadəsi, kənd təsərrüfatı sahəsinə güzəştli kreditlərin verilməsi kimi məsələlər ilə məhsulun istehsal edilərək bazara çıxarılmasında yaşanan çətinliklərin həll olmasına və kənd təsərrüfatının davamlı inkişafına şərait yaratmışdır. Azərbaycan ərazisinin 11.5% -i meşələrlə örtülüdür. Qeyd edilməlidir ki, idarəetmə, sənaye və digər məqsədlər üçün meşələrin kəsilməsi qadağan edilmişdir. Qoruma, baxım və ağaclandırma işləriylə meşələrin inkişaf etdirilməsinə çalışılır. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərinin əksəriyyəti Kür və Araz çayları ətrafında aparılır. Ölkə əhalinin tələbatı üçün zəruri olan ərzaq məhsullarının istehsalı üçün əlverişli təbii şəraitə malikdir. Mövcud torpaqlar və iqlim xüsusiyyətləri göstərir ki, bugünkü və gələcək illərdə əhalinin qidalanma üçün ərzağa olan tələbatının ödənilməsi potensialı vardır.

Makroiqtisadi məlumatlara nəzər saldıqda, Azərbaycan 1995 və 2006-cı illər arasında kiçik dəyişikliklər istisna olmaqla, istehsalın davamlı artım göstərdiyi bir ölkə olmuşdur. 2005-2006-cı illərdə sənayenin inkişaf tendensiyasına paralel şəkildə inkişaf müşahidə olunmamışdır. Sosial-iqtisadi transformasiya və iqlim dəyişmələri səbəbindən dəyişə biləcək bu sektor daha da müasirləşdirilməyə ehtiyac duyur və bununla bağlı yeni layihələr vardır. Artan gəlir səviyyəsinə müvafiq olaraq pərakəndə ticarət isə əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilmişdir.

Yerli istehsal hesabına əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatını təmin etmək və ixrac potensialını artırmaq məqsədilə 2017-ci ilədək bitki məhsullarının istehsalçıları tərəfindən vacib tədbirlər görülmüşdür.

Dövlət Statistika Komitəsinin əkin sahəsinin son qeydiyyatına dair məlumatlarına görə, 2017-ci ildə əkin üçün 1665,700 hektar (çoxillik əkinlər olmadan) torpaq istifadə edilmişdir ki, bu da 01.01.2017-ci il tarixdə 1793,8 min hektar torpaq sahəsinin 92,9 faizini əhatə etmişdir. 128,1 min hektar istifadə olunmamış torpaq sahəsi dövrüyyəyə əsasən becərilir. Kənd təsərrüfatı sahələrində 976,9 min hektar və əkin sahələrinin 58,6% -i payız və yaz bitkiləri, 151,6 min hektarı və ya 9,2% -i kartof, tərəvəz və qovun, 180,5 min hektar texniki (pambıq, tütün, şəkər çuğunduru, günəbaxan və s.), 356,7 min hektar yem bitkiləridir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə yalnız bitki istehsalı xeyli artım müşahidə

edilmişdir. Bu, artım tempinin səviyyəsi isə aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 2.1. Bitkiçilik məhsullarının istehsalı (ton)

İllər	dənli və dənli paxlalılar (qarğıdalı da daxil olmaqla)	tərəvəz	kartof	bostan bitkiləri	yem bitkiləri	texniki bitkilər
2012	111691	65809.2	39440.4	41791.1	102803.8	677.8
2013	113350.9	66497	41296.8	39037.5	113220	694.9
2014	113849.5	66731.4	41405.5	34338.9	115708.8	662.8
2015	117351.8	82016.3	45042.5	38002.7	121069	690.2
2016	111228.0	83141.8	46409.0	38201.2	142721.3	725.5
2017	112688.9	84722.6	48982.0	38349	133449.2	761.1
2018	114936.5	85642	49574.0	38714	134042.2	812.1

Mənbə: www.statistika.az (14.03.2018)

2018-ci ildə dənli və dənli paxlalı bitkilərdə 2012-ci illə müqayisədə təqribən 2.9% həcmində artım müşhidə olunmuşdur. 2018-ci ildə 2012-ci illə müqayisəsində digər bitkilərdə müvafiq olaraq tərəvəzdə təqribən 30% , kartofda təqribən 25% artım, bostan bitkilərində təqribən 3% azalma , yem bitkilərində 31% artım, texniki bitkilərdə isə təqribən 19% artım müşahidə edilmişdir. Kənd təsərrüfatı məhsulları ixracının həcmi 2015-ci ilin müvafiq dövrünə nəzərən dəyər ifadəsində isə 13,5 faiz artmışdır.

2018-ci ildə ölkəmizdə 7 mlrd. 10 milyon manat kənd təsərrüfatı məhsulları emal və istehsal edilmişdir ki, bu isə 2017-ci ilin eyni dövründəkindən 4,6 faiz çoxdur.

Ötən il 3 mlrd. 824 mln. manat məbləğində heyvandarlıq, 3 mlrd. 186 mln. manat məbləğində bitkiçilik məhsulları istehsal edilib. Diaqramda da göstərildiyi kimi bu dövrdə heyvandarlıq məhsullarının istehsal həcmi 2,7%, bitkiçilik məhsullarının istehsal həcmi 6,8% artmışdır.

Heyvandarlıq məhsulları istehsalının sürətli artımı özü ilə birgə həmin ölkədə iri və xırdabuynuzlu mal-qaranın ardıcıl artmasına mütənasib olaraq yay və qış otlaqlarının vəziyyətinin yaxşılaşdırması ilə əlaqəli məsələləri də gündəmə gətirmişdir. Bu istiqamətdə dövlət siyasəti çərçivəsində bir neçə tədbirlər görülmüş, istər heyvandarlıq, istər bitkiçilik sahələrinin texnika ilə təminatı xüsusi icazə

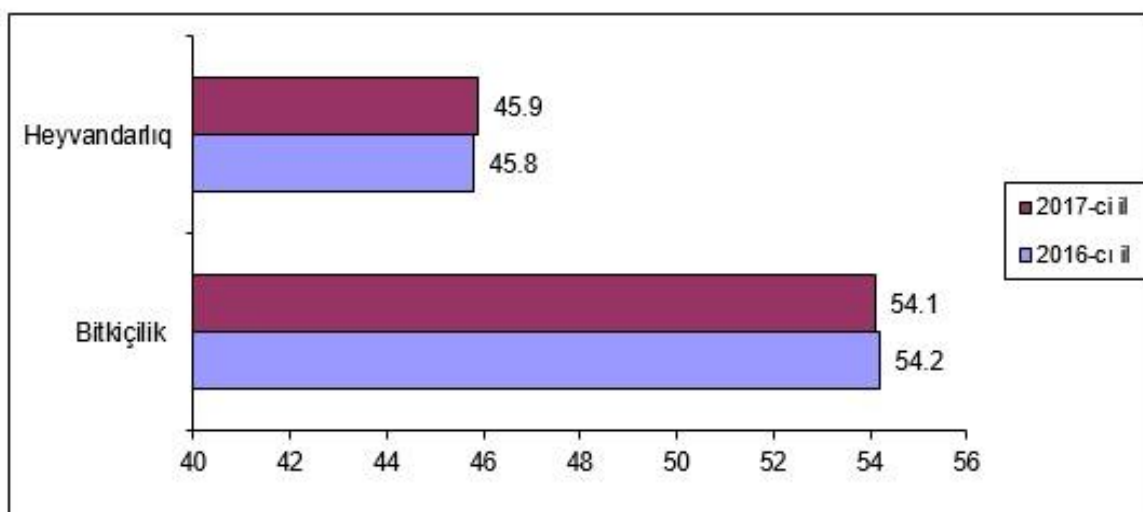
mexanizmi tətbiq edilmişdir.

Cədvəl 2.2. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı

Məhsul adı	Ölçü	2016-cı ilin yanvar ayı	2015-ci ilin yanvar ayı	Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbəti, %-lə
Ət (diri çəkiddə)	Min ton	36.8	36.6	100.5
Süd	Min ton	147.3	143.0	103.0
Yumurta	Mln, ədəd	141.3	135.2	104.5
Tərəvəz	Min ton	3.2	3.0	106.7

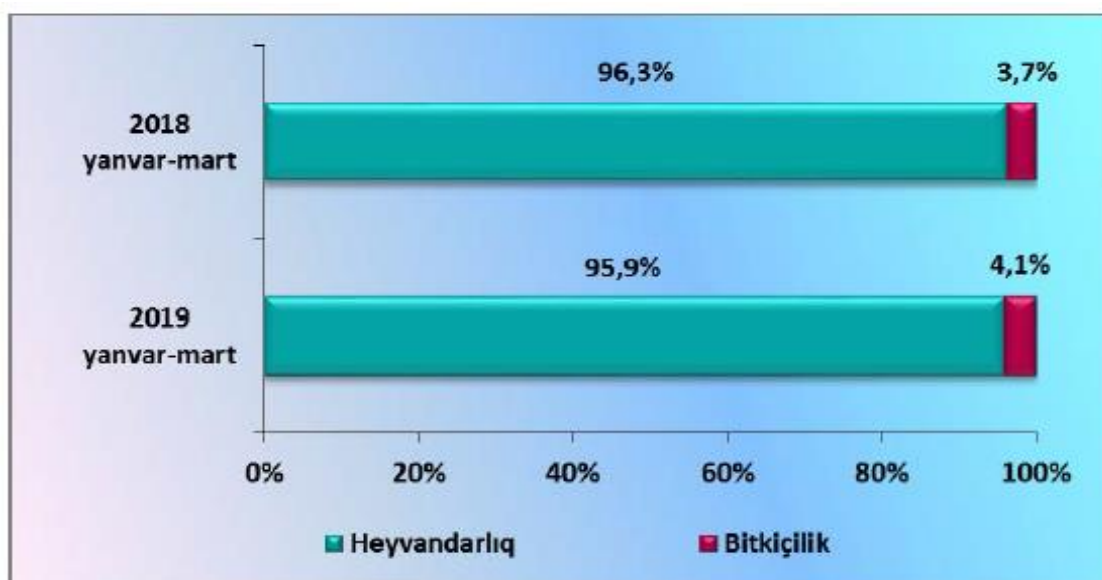
Mənbə: www.stat.gov.az (2016)

Diagram 2.1. 2016-2017-ci illər üzrə bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehsalı

Mənbə: www.stat.gov.az (2017)

Diagram 2.2. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun strukturu

Mənbə: www.stat.gov.az (11.03.2019)

2019-cu ilin yanvar-mart ayları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 894,2 milyon manat olmuşdur ki, onun da 857,7 milyon manatı heyvandarlıq, 36,5 milyon manatı isə bitkiçilik məhsullarının payına düşür.

Cədvəl 2.3. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu
(faktiki mövcud qiymətlərlə, min manat)

İllər	Cəmi	O cümlədən	
		Bitkiçilik məhsulları	Heyvandarlıq məhsulları
2012	31883,0	211595.4	107240.6
2013	337127,2	222964.2	114163.0
2014	355156.7	229646.2	125510.5
2015	402991.8	256082.4	146909.4
2016	429448.4	263814.7	165633.7
2017	45363.5	282174.0	171190.5
2018	480021.2	302738.3	177282.9

Mənbə: www.statistika.az (16.12.2018)

Yuxarıdakı Cədvəl 2.3.-dəki kənd təsərrüfatının ümumi məhsul göstəricilərini müqayisə etdikdə 2018-ci ildə 2012-ci illə müqayisədə bitkiçilik məhsullarında 43% artım, heyvandarlıq məhsullarında 65% artım müşahidə olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, əkinçilikdə bu cür artımın səbəbi ölkənin 2016-2020-ci illərdə Strateji Yol xəritəsi həyata keçirilməsi daxil olmaqla, ölkənin bu sahədə xüsusi tədbirləri əsasında rəqabət qabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emal olunmasıdır. Sektorun formalaşması baxımından əlverişli mühitin yaradılması üçün 9 strateji məqsədin həyata keçirilməsi sektorun inkişafına güclü şəkildə təkan vermişdir.

Əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə isə kənd təsərrüfatının istehsalı prosesi 3,6 faiz, həmçinin heyvandarlıq məhsulları isə 2,8 faiz, o cümlədən bitkiçilik məhsulları üzrə isə 24,7 faiz artım müşahidə edilmişdir.

Respublikada həyata keçirilən yaz-tarla işləri və 2019-cu il aprel ayının 1-nə kimi bir dövr ərzində 126,4 min hektar sahədə və ya 2018-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10,4 faiz çox olmuşdur.

Ölkənin əhalisi qida təhlükəsizliyi üçün strateji əhəmiyyətli bir sahə olduğunu nəzərə alaraq, taxıl sənayesində vaxtında və aqrotexniki qaydaların artırılması və istehsalçıları maşın, gübrə və bitki mühafizəsi məhsulları ilə təmin etməkdir. Bu sahədə görülən tədbirlərin nəticəsi olaraq, yaxın vaxtlarda keyfiyyətli taxıl məhsulları üçün tələbat yerli istehsal səviyyəsində maksimum səviyyəyə çatdırılacağı gözlənilir. Buna görə, ölkədə kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafının

təmin edilməsi üçün xüsusi tədbirlər planı hazırlanıb, reallaşdırılmışdır. Bu tədbirlərin nəticəsi kimi emal sənayesi gücləndirilmiş və əhalinin ərzaq ehtiyacı yüksək səviyyədə təmin edilməsi baş vermişdir (www.economy.gov.az).

Cədvəl 2.4. Kənd təsərrüfatı üzrə istehsal indeksinin dinamikası

	Əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən, faizlə		
	Cəmi	o cümlədən:	
		heyvandarlıq məhsulları	bitkiçilik məhsulları
<u>2018-ci il</u>			
Yanvar	104,3	103,6	133,5
Yanvar-fevral	103,4	102,6	143,8
Yanvar-mart	104,2	102,8	163,2
Yanvar-aprel	103,5	102,6	120,2
Yanvar-may	108,5	102,5	152,0
Yanvar-iyun	107,6	102,5	114,6
Yanvar-iyul	106,5	102,5	111,0
Yanvar-avqust	104,2	102,6	105,8
Yanvar-sentyabr	104,3	102,7	105,8
Yanvar-oktyabr	105,0	102,6	107,4
Yanvar-noyabr	104,6	102,7	106,6
Yanvar-dekabr	104,6	102,7	106,8
<u>2019-cu il</u>			
Yanvar	102,4	101,2	143,6
Yanvar-fevral	103,6	102,5	143,7
Yanvar-mart	103,6	102,8	124,7

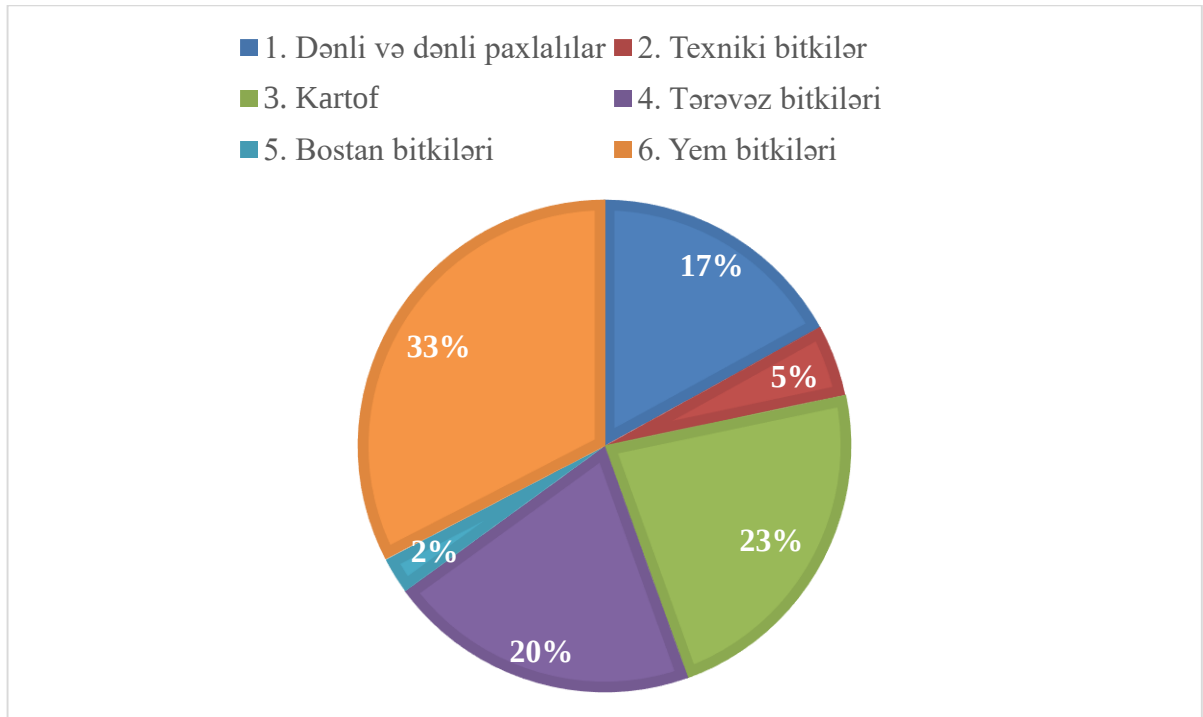
Mənbə: www.stat.gov.az (18.03.2019)

Yazlıq bitkilərin səpini aparılmışdır. Statistik məlumatlara əsasən: “eyni dövrdə 21,5 min hektarlıq ərazidə isə dənli və eyni zamanda dənli paxlalı bitkilər (ondan 1,7 min hektarı dən üçün qarğıdalı), 28,8 min hektar sahədə kartof, 25,9 min hektar sahədə tərəvəz, 3,0 min hektar sahədə bostan bitkiləri, 3,1 min hektar sahədə şəkər çuğunduru, 2,9 min hektar sahədə dən üçün günəbaxan, 40,7 min hektar sahədə çoxillik otlar və 0,5 min hektar sahədə birillik otlar əkilmişdir.”

Kənd Təsərrüfatı və İqtisadiyyat Nazirliyinin rəhbərlərinin iştirakı ilə pambıq əkinçiliyinin inkişafını sürətləndirmək məqsədilə "MKT HR" MMC və "CTS AQRO" MMC nümayəndələri bir araya gəlmişdir. Görüşdə tərəflər bu il pambıq yığımı, satılma və emal ilə bağlı məsələlər, eləcə də 2018-ci ildə həyata keçirilməsi planlaşdırılan problemləri müzakirə ediblər. Bununla yanaşı, pambıq əkinçiliyinin pambıq əkilməsi və maddi rifahının artırılması üçün pambıq alınması

qiymətləri 1-ci, 3-cü, 4-cü növləri üçün 100, 2-ci növ üçün 110 manat. 2018-ci ildə 110, 600, 540, 500 və 580 manat dəyərini təyin etmək üçün bir razılıq əldə edilmişdir (www.agro.gov.az).

Diagram 2.3. Yazlıq bitkilərin əkin sahəsinin quruluşu

Mənbə: www.stat.gov.az (17.02.2019)

Təsərrüfatlarda yanvar-mart aylarında 68,3 min ton və yaxud keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 32,0 faiz çox tərəvəz məhsulları istehsal edilmişdir.

Tütünçülük: müasir texnologiyalar əsasında yeni müəssisələr yaratmaq, rütün və tütün məmulatlarına olan ehtiyacın ödənilməsi, eyni zamanda tütün istehsalı və emalı müəssisələrinin inkişafı və xammal təchizatının yaxşılaşdırılması, tütünün mövcud ixracı artırmaq məqsədilə ölkədə tütün istehsalının inkişafını stimullaşdırmaq məqsədilə məhsullarını çoxaltmaq və kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsini artırmaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 avqust 2017-ci il tarixli "Tütünün 2017-2021-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" qəbul olunmuşdur. Bu il isə 15 rayonda 3210 hektar tütün əkimi həyata keçirilmişdir. (www.agro.gov.az).

Barama: Prezidentin ölkədə ipək emalının sürətlə inkişafı ilə əlaqədar tapşırıqına əsasən, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi ölkədə ipək istehsalı üçün müasir infrastrukturun yaradılması, baramanın yem bazalarını gücləndirmək, baramaçılıq

fəaliyyətinin təşkili üçün tədbirlərin realizəsinə başlamışdır. İpək emalının gələcəkdəki inkişafı üçün baramaçılığın xammalın bərpasının vacibliyi əsas götürülərək, 2016-cı ilin dekabrında Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən 1.5 milyon ton taxıl əldə edilmiş və Çin Xalq Respublikasının mütəxəssisləri nəzarəti altında heç bir kompensasiya verilmədən 37 qəsəbəyə paylanmışdır. Bu bölgələrin ərazilərində nazirliyin və nazirliyin dəvət etdiyi ərazilərdə 150 hektarda yeni tut bağları istifadəyə verilmişdir (www.agro.gov.az).

Cədvəl 2.5. Yazlıq bitkilərin əkini (hektar)

	Yanvar-mart		2019-cu il 2018-ci ilə nisbətən %-lə
	2019	2018	
Yaz əkininin əvvəlindən əkilmişdir	126 447,2	114 540,3	110,4
Dənilər və dənli paxlalı bitkilər (qarğıdalısız)	19 838,8	14 611,2	135,8
onlardan:			
buğda	7 184,0	596,5	12,0 dəfə
vələmir	4 649,6	3 312,6	140,4
Qarğıdalı	1 696,4	1 312,1	129,3
Pambıq	-	61,0	-
Dən üçün günəbaxan	2 865,5	2 077,5	137,9
Şəkər çuğunduru (emal üçün)	3 093,9	5 008,5	61,8
Kartof	28 809,1	28 139,4	102,4
Tərəvəz	25 915,8	25 814,1	100,4
Bostan bitkiləri	3 004,8	2 379,0	126,3
Birillik otlar	543,6	396,0	137,3
Çoxillik otlar	40 663,3	34 551,2	117,7
Sair yazlıq bitkilər	16,0	190,3	8,4

Mənbə: www.stat.gov.az (11.02.2017)

Fındıqçılıq: Prezidentin bu sektora olan diqqəti nəticəsində, fındıq sektorunun inkişafı üçün ciddi dövlət dəstəyi təmin edərək, fındıq istehsalının mövcud olduğu sahələri müəyyənləşdirən və bu bölgələrdə fındıq istehsalının sürətli inkişafını təmin edən dövlət proqramlarını həyata keçirmişdir. Qax, Qəbələ, Balakən, Xaçmaz, Qusar, Oğuz, Şəki, Şabran, Quba, İsmayilli və Yevlax bölgələrində 40 min hektar yeni fındıqların bağlarının tədricən qurulması bu bağların inkişafı üçün əlverişli torpaq-iqlim mühiti ilə planlaşdırılmışdır. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yeni bağlar üçün sahələrin seçilməsi, resursların təchizatı və əkin sahəsinin vaxtlı-vaxtında və yüksək keyfiyyətli işinin optimallaşdırılması üçün

zəruri tədbirlərin görülməsinə yardım etmək üçün xüsusi işçi qrupu yaratmışdır.

Taxılçılıq: 2016-cı ilin payızında 2017-ci ilin payızınadək əkinçilik məhsullarında ölkə ərazilərinin torpaq və iqlim şəraitinə uyğun olaraq torpaq sahibləri tərəfindən istifadə olunan məhsuldar yerli toxumların yüksək yetişmə xüsusiyyətləri olan bu sortların sahibləri tərəfindən istifadə olunmuşdur.

Müvəqqəti və fasiləsiz yığım məqsədilə "Agroleasing" in regional aqro-xidmət şöbələri tərəfindən istifadə edilən kombayn biçənlərin optimal hərəkəti və taxılın bölgələrarası hərəkət mexanizmləri üçün tədbirlər müəyyən edilmişdir. Seleksiya nəticəsində ortaya çıxan problemləri dərhal aradan qaldırmaq üçün hər bir taxıl bölgəsində Nazirliyin nümayəndələrindən ibarət əməliyyat mərkəzi yaradılmışdır.

Sonrakı addım kimi, 2018-ci ildə taxıl toxumlarının əkilməsi üçün nəzərdə tutulan ərazilərdə əkin sahələrinin əkilməsi və biçini üçün yerli icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətinə uyğun tədbirlər görmək, regionların (şəhər) kənd təsərrüfatı idarələrinə dəstək üçün istehsalçıları və toxum səpini prosesi haqqında gündəlik məlumatlandırır. Şöbələrdən alınan məlumatlar tərtib edilərək nazirlik tərəfindən müvafiq analizlər aparıb və səpin prosesində gecikmə hallarını aradan qaldırmaq üçün tədbirlər görülmüşdür.

2.2. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə istehsal sahələri bazarının və xidmətlərlə təminatın vəziyyəti

Torpaq bazarının inkişafı Azərbaycanda əkinçilik məhsulu və xidmət sahəsində kənd təsərrüfatı sektorunun əsas elementlərindən biridir. Prezidentin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının istehsal və emalına dair Strateji Yol Xəritəsində vurğulanmışdır ki, kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı ilə strateji məqsədlərə nail olmaqda əsas məsələlər torpaqdan istifadənin səmərəliliyinin artırılmasıdır. (Məmmədov C.C., 2004, s.121).

2019-cu ilin mart ayında fevral ayına nisbətən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymətləri 1,2 faiz, bitkiçilik məhsullarının istehsalçı qiymətləri 3,8 faiz

bahalaşmış, heyvandarlıq məhsullarının istehsalçı qiymətləri isə 1,0 faiz ucuzlaşmışdır.

Cədvəl 2.6. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq məhsullarının istehsalçı qiymət indeksləri

	2019-cu ilin mart ayı 2019-cu ilin fevral ayına nisbətən faizlə	2019-cu ilin yanvar-mart ayları 2018-ci ilin yanvar-mart aylarına nisbətən faizlə
Kənd təsərrüfatı məhsulları	101,2	101,5
Bitkiçilik məhsulları	103,8	96,7
Heyvandarlıq məhsulları	99,0	105,2
Meşə təsərrüfatı məhsulları	100,0	100,0
Balıq və sair balıqçılıq məhsulları	103,9	103,5

Mənbə: www.stat.gov.az (21.03.2019)

Ay ərzində balıq və sair balıqçılıq məhsullarının istehsalçı qiymətləri 3,9 faiz bahalaşmış, meşə təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymətləri isə sabit qalmışdır.

Vurğulanmalıdır ki, bu layihədə 3 əsas hədəf mövcuddur. Birincisi milli torpaq konsolidasiya strategiyasının hazırlanması, ikincisi bir pilot ərazidə könüllü torpaq konsolidasiya layihəsini həyata keçirmək, üçüncüsü isə müasir torpaq konsolidasiya layihələrini işləyib hazırlamaq və həyata keçirilməsi üçün institusional bacarıqları artırmaqdır.

Pilot layihənin əsas məqsədi torpağın səmərəli istifadəsi və torpaqların genişləndirilməsi yolu ilə yerli kənd təsərrüfatının inkişafına yardım etməkdir. Layihədə iştirak bütün torpaq sahibləri, fermerlər və digər yerli paydaşlar üçün açıq və könüllüdür. Layihə iştirakçıları üçün bir çox mövcud imkanlar da mövcuddur. Bu imkanlar arasında ailə təsərrüfatının strukturunu yaxşılaşdırma, layihə vasitəsilə mülkiyyət hüququnun aktuallaşması, mülkiyyət hüquqlarının qeydiyyatı və müvafiq sənədlərə çıxış imkanı, qeydiyyat problemlərinin həlli üçün dəstək və digər imkanlar daxildir.

Ölkənin təbii və iqlim şəraitləri ilə ərzində bitki yetişdirmək imkanına malik olsa da, torpaq fondunun 52,4 faizi, əsasən suvarma olmadan mümkün olmayan nəmlik olmaması səbəbindən əkinçilik üçün faydalıdır. Azərbaycanın su ehtiyatları

kifayət qədər məhduddur. Beləliklə, yerüstü su ehtiyatlarının 70 faizi respublikanın hüduqlarında, 30 faizi isə ölkə ərazisində formalaşır. Quraqlıq dövründə yeraltı su ehtiyatlarının azaldılması səbəbindən, yaz mövsümündə çaylar axınının əsas hərəkəti düşməsi və çox vaxt əkin sahələri üçün suvarma suyunun axını tənzimləməsi çətin olması səbəbindən daşqın sularından istifadə etmədən dənizə axını təmin edir. Beləliklə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında artan mövcud torpaq və su ehtiyatlarından səmərəli istifadənin rolu olduqca yüksəkdir (www.agro.gov.az).

Qeyd etmək lazımdır ki, suvarılmamış torpaqlar əsasən ölkənin isti iqlimi, aşağı yağış (200-300 mm) və torpaq-iqlim şəraitinin mürəkkəbliyi, habelə bol və yüksək keyfiyyətli bitkilərin istehsalı üçün digər aqrotekniki tələblər ilə xarakterizə edilən düz arid zonada yerləşir, Zamanlı və düzgün suvarma xüsusilə vacibdir. Surrogatesin vaxtında icrası əsasən kollektor-drenaj və suvarma sistemlərinin saxlanması və onların üzərindəki hidravlik strukturlara asılıdır.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı tamamilə suvarma əkinçiliyi ilə bağlıdır. Beləliklə, pambıq məhsulunun 85-90% -i suvarılmış torpaqlarda yetişdirilir. Suvarma əkinçiliyinin iqtisadi səmərəliliyinin davamlı və yüksək məhsuldar kənd təsərrüfatı bitkilərindən istifadəsi, potensial resursların tam istifadəsi, torpaq-meliorasiya vəziyyətinin saxlanması, eləcə də kənd təsərrüfatı suvarma sisteminin düzgün və dəqiq şəkildə irriqasiya və istismar idarə olunması yolu təmin edilə bilər.

Ölkəmizdə heyvandarlığın inkişafı üçün dövlət səviyyəsində dövlət, kəndli və digər heyvandarlığın inkişafını təşkil etmək lazımdır. İnsanların maddi rifahının yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar olaraq, əvəzsiz yemək kimi heyvandarlıq məhsulları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Beləcə, kənd təsərrüfatlarının rolu əhaliyə və gündəlik həyatda artan tələbatın ödənilməsində böyükdür.

Fermalarda və heyvandarlıq təsərrüfatlarında heyvandarlıq inkişafının vacib şərtləri aşağıdakılardır:

1. Xüsusi yem bazasının olması.
2. Heyvanların yemlənməsinin təkmilləşdirilməsi, cins tərkibinin seçim və

seçmə yolu ilə yüksək məhsuldar inək sortlarının seçilməsi

3. Yüksək məhsuldar yetişdiricilərdən səmərəli istifadə.
4. Regionlarda heyvandarlıq və süni yemlənmənin tənzimlənməsi.
5. Hər bölgənin iqlim şəraitinə müvafiq heyvan cinslərindən istifadə olunması.
6. Heyvandarlıqda zootexniki mühasibatlıq və hesabat fəaliyyəti təşkil etmək.
7. Malları kənd təsərrüfatının tələblərinə uyğun olaraq təmin etmək.
8. Heyvandarlıq, qidalanma və saxlama üçün zootexniki qaydaları təşkil etmək.
9. Aşağı məhsuldar, köhnə və yetkin heyvanlar kökəldərək ət bazası üçün kəsimini təşkil etmək.
10. Yüksək məhsuldarlıq üçün səmərəsiz məhsullarının istehsalını azaltmaq üçün gənc heyvandarların intensiv yetişdirilməsi və 18-20 aylıq qidalanma ilə duzlanmasının təmini və bu sayda inək və dəvə nisbətinin artırılması 18-20 ay fermentasiya təşkili ilə 2-yaşından yuxarı düyələr arasında qısırlıq maneəsini aradan qaldırmaq.
11. Heyvanların sıx bəslənməsi (qidalanma, bəsləmə və saxlama) təşkil etmək. Maksimum orta gündəlik çəki bazasına nail olmaq və mal-qaranın bəslənmə müddətini qısaltmaqla ağır heyvanların ət satışı üçün təşkil edilməsini təmin etmək.
12. Boğaz inək, dəvə və fermanın zoeketik vəziyyəti, habelə müəyyən bir yem rasionası əsasında ayrı-ayrı qrupların qidalanmasını təşkil etmək, saxlamaq.
13. Dana və dogma balığı üçün zootexniki qaydalar ağız südünün tam fermentasiya edilməsi, zoekexniki rasiona əsaslanan düzgün bəslənmə və normal normal temperaturda olan buzlaqlara deyil, işıqda saxlanmanın təşkil edilməsidir.
14. Qidalanma boğazı inəklərini, qüsurları və duzlarını analıq qəsəbələrinin nəzarəti altında saxlamağı təşkil etmək.
15. Kür-Araz ovalığına, xüsusən də düzənliklərdə, driftlərdə, meşə təsərrüfatında heyvandarlıq sahələrinin təşkili və s.

Bu sektorda çalışan işçilər hökumət tərəfindən dəstəklənən tədbirlərdə

(məsələn, kənd təsərrüfatında güzəştli kreditlər verilir) və kənd təsərrüfatı sektorunda kənd təsərrüfatı sektorunun və kənd təsərrüfatının xidmətlərinin təmin edilməsində iştirak edirlər.

Cədvəl 2.7. 2019-cu ilin yanvar-fevral aylarında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bir işçiə düşən orta aylıq işlənmiş iş saatlarının miqdarı

İqtisadi fəaliyyət növləri	İşsaatlarının miqdarı
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	151,1
Mədəncıxarma sənayesi	154,6
Emal sənayesi	152,4
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	159,1
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	160,1
Tikinti	150,7
Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri	158,6
Nəqliyyat və anbar anbar təsərrüfatı	153,3

Mənbə: www.stat.gov.az (12.02.2019)

Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatının ümumi məhsulu dedikdə, bu sahədə (kənd, meşə və balıqçılıq) həm satış, həm də şəxsi istehlak məqsədilə istehsal edilmiş məhsul və xidmətlərin ümumi dəyəri nəzərdə tutulur. O, bitkiçilik və heyvandarlıqda, ovçuluq, meşəçilik və balıqçılıq təsərrüfatlarında istehsal olunmuş məhsulların (xidmətlərin) dəyəri əsasında formalaşır.

Bitkiçilik və heyvandarlığın ümumi məhsuluna istehsal olunmuş bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının dəyəri, bitkiçilikdə bitməmiş istehsalın dəyərinin dəyişməsi və göstərilmiş kənd təsərrüfatı xidmətlərinin dəyəri daxil edilir.

İstehsal olunmuş bitkiçilik məhsulunun dəyərinə kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının – dənli, texniki bitkilərin (yağlı bitkilərin toxumları, şəkər çuğunduru, tütün və s.), kartof, tərəvəz və bostan bitkilərinin, meyvə və giləmeyvənin, digər bitkiçilik məhsullarının (yemlik kökümeyvənilər, quru ot, küləş, senaj, silos, güllər və s.) dəyəri daxil edilir.

Meyvə yetişdirilməsi sahəsini nəzərdən keçirərkən, sahədə ağaçlandırma məqsədi ilə ölçmə aparılmış, əkilmiş sahə əkilmişdir, əkilmiş bitkilərin ərazisi bitki və növlərin xüsusiyyətlərinə (4x3, 5x3, 6x4, 7x5, 8x6 və s.) Uyğun olaraq müəyyən

edilmişdir. 80 sm və 60-70 sm dərinlikdə, reproduksiya üçün standartları (boyu və ölçüsü) uyğun olan sağlam, elit və ya kəsilmiş material (bir və iki il üçün hecalar) seçmək vacibdir.

Gübrələmə. Torpağın növü və torpaq tipinə görə, meyvə verən meyvə bitkilərinin növləri müxtəlifdir. Bitkiçilik dövründən asılı olaraq üzüm bağlarında 4-6 dəfə suvarma aparılır. Böyük miqyaslı meyvə bitkilərinin xəstəliyi və zərərvericiləri ilə mübarizə tədbirləri. Gübrələnen bitkilərdə ən çox yayılmış xəstəliklər monilioz, kliasterosporioz, polistim, xolesterol, nanə, şaftalı yarpağı, bakterial və virus xəstəlikləridir.

Xəstəliklərlə mübarizədə aqrotexniki tədbirlər tamamilə həyata keçirilməlidir, bitki və bitki qalıqları məhv edilməli, mənbəyi məhv etmək üçün 1-2% Dnok (hər hektara 10-20 kq) və ya üzüm bağlarında 2-3% yarpaq çiləyiciliyindən sonra qış infeksiyasının, nitrofenin (40-60 hektara) püskürtmə üçün uyğun olduğu hesab edilir .

Moniliasis, klivasterosporioz və koksiksikoz üçün 3-5% brado mayesi un spreyindən 1% brom mayesi və ya 0,4% kromatin və un qoxusuna qarşı 1% koloidal kükürd ilə püskürtülməlidir, pellet və nanə təzə 1% mis spp ilə istifadə olunmalıdır. və ya yeni maddə istifadə əvəzediciləri, qönçələr açılincaya qədər. Bitkiçilik dövrünə bağlı olaraq hektara olan iş həllinin spraying norması 800-1200 litrdir.

Beləliklə, respublikanın suvarılan bölgələrində torpaqdan səmərəli və effektiv istifadə etməklə, əlavə torpaq sahəsi ayırmaq hesabına kartof bolluğu yaratmaq mümkündür və fermerlərimiz bu imkandan istifadə edərək öz büdcələrinə əlavə gəlir daxil edə bilərlər.

Texnologiyanın tətbiqi: Kartof bitkiləri üçün ən uyğun sələf taxıl, qovun və tərəvəzdir. Yaz əkin sahəsi yanvarda 20 hektara, sonda isə 20-25 sm dərinlikdə ikinci sürüşmə ilə əkin edilməlidir. Fevral ayının ortalarında sahələr sökülür və əkin üçün hazırlanır. Optimal əkin vaxtları torpaq və iqlim şəraitindən asılı olaraq fevral və martın 10-da qəbul edilir.

Qeyd edilməlidir ki, kənd təsərrüfatı sektorunda xidmət sahələri bazarı sektorunun yüksək olması və Azərbaycanda xidmətlərin göstərilməsi kənd

təsərrüfatının ÜDM-də payının artması ilə nəticələnir. Qeyd edək ki, 2019-cu ilin yanvar-mart aylarında ümumi daxili məhsul ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 3,0 faiz artaraq 18,111,7 milyon manat təşkil etmişdir

Cədvəl 2.8. Ümumi daxili məhsul istehsalı, mln manat

	Yanvar-mart		2019-cu ilin yanvar-mart ayları 2018-ci ilin yanvar- mart aylarına nisbətən faizlə
	2019	2018*	
Ümumi Daxili Məhsul	18111,7	17654,0	103,0
O cümlədən: kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	511,7	470,5	103,6

Mənbə: www.stat.gov.az (16.03.2019)

İqtisadiyyatın neft sektorunda istehsal olunmuş əlavə dəyər 4,6 faiz, qeyri-neft sektorunda isə 1,7 faiz artmışdır.

Kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək məhsulların alınması kənd təsərrüfatının sıx üzləşdiyi əsas məsələdir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin bu problemin həllində gübrələnməsi önəmli amildir. Gübrələr iki yerə, mineral və üzvi (yerli) gübrələrə bölünür. Mineral gübrələr makro və mikroqraflardan ibarətdir.

Mikroblar kiçik miqdarda bitki, manqan, miss, molibden, sink, kobalt və s. kimi istifadə edilir. Bunlar elementləri olan birləşmələr adlanır. Mikroelementlər adından da göründüyü kimi, bitkilərin az miqdarda olması lazımdır, lakin bitki həyatı üçün çox vacibdir. Bitki orqanizminin maddələr mübadiləsində çox əhəmiyyətli rola malikdirlər. Makroelementlər azot, fosfor və kaliumdan ibarət gübrələr şəklində bitkilərə verilir.

Bildiyimiz kimi, kənd təsərrüfatının müasir və dinamik inkişafı, torpağın məhsuldarlığının qorunması və inkişafı, bitkilərin məhsuldarlığının və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, üzvi və mineral gübrələrdən istifadəsiz mümkün deyildir.

Ölkəmizdə əhalinin adambaşına düşən əkin sahəsi hissəsi 0,18 hektardır. Bu, dünyada orta hesabla nisbətdə çox aşağıdır. Ölkə əhalisini taxıl, tərəvəz, heyvandarlıq və sənaye xammalı ilə təmin etmək lazımdır. Bunun üçün əkinçiliyin intensivləşdirilməsi və əkin sahəsindən məhsuldarlığın artırılması tələb olunur.

Cədvəl 2.9. Neft və qeyri-neft sektorlarında ümumi daxili məhsul istehsalı, mln manat

	Yanvar-mart		2019-cu ilin yanvar-mart ayları 2018-ci ilin yanvar- mart aylarına nisbətən faizlə
	2019	2018*	
Ümumi Daxili Məhsul	18111,7	17654,0	103,0
O cümlədən neft sektoru	7748,6	7779,1	104,6
Qeyri-neft sektoru	10363,1	9874,9	101,7

2018 -ci ilin aylıq göstəriciləri ilin yekun məlumatları əsasında dəqiqləşdirilmişdir (mənbə: www.stat.gov.az).

Torpaqlarda azot, fosfor və potasyumun olmaması, ümumiyyətlə kənd təsərrüfatı məhsullarının məhsuldarlığının artırılması üçün əsas maneədir. Bitkilərin qidalarla tam təmin olunmadığı təqdirdə, agrotexniki tədbirlər optimal şəraitdə və keyfiyyətdə tətbiq olunsada, ən yaxşı bitki sortları da istifadə olunur, gözlənilən məhsulun əldə edilməsi hələ də mümkün deyildir.

Azot, fosfor və kalium əsas bitki kimi bitkilərin həyatında xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azot kütləni artıraraq uzunluğunu artıraraq bitki yaşıl kütləni azaldır. Eyni zamanda, azot proteinlərin, amin turşularının və bir çox bioloji aktiv maddələrin tərkibinə daxil edilir (Stiqlits C., 2004, s.43).

Bitkilərin bioloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, gübrələrin istifadəsinin iqtisadi səmərəliliyi mineral gübrələrin müvafiq formaları, dozaları, çatdırılma vaxtı, çatdırılma yolu və digər agrotexniki tədbirlər ilə uyğunlaşdırması ilə artır. Xüsusilə bitki sularına vaxtında su verərkən, verilmiş gübrələrin istifadəsi artmaqdadır və normal qidalanma nəticəsində qidalanma ilə bitkilərin məhsuldarlığını artırır. Yuxarıda göstərilən məlumatlar göstərir ki, fosfor gübrələrinin rolu bol məhsulların alınmasında böyükdür. Onun çatdırılma müddəti, dərinliyi dəqiq olmalıdır.

Məlumdur ki, mineral gübrələrin yalnız bitkilər tərəfindən məhsul şəklində mənimsənilir. Bunun kifayət qədər nəm olması vacibdir. Azot, kalium və fosfor gübrələrinə köçmə qabiliyyəti zəifdir, azot suvarma və yağış suları, yəni kök sisteminin köklərində yuyula bilər. Bu səbəbdən, bu cür gübrələr bitkilərin kök sisteminin köklərinə tökülməlidir. Xüsusilə aşağı rütubətli bölgələrdə fosfor və

potasyum gübrələrin çuxurdakı dərinliyi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Quru zonada, torpağın yuxarı qatının çox quru olduğu zaman, bitki kökünün kökləri meydana gəlmir və ya fosfor və kalium tez bir zamanda istehlak edilə bilməz.

Hazırda pilot ərazilərdə layihə tərəfdaşı kimi seçilmiş 80 ailə təsərrüfatına, 635 baş qaramal verilməsi və heyvanların verilməsinə qədər onların yem bazasının formalaşdırılması yönündə işlərə başlanmışdır. Belə ki, layihənin vəsaiti hesabına Ağcabədi, Bərdə və İmişli rayonlarından seçilmiş hər bir sahibkarın torpağından nümunələr götürülmüş laboratoriyada kimyəvi tərkibi yoxlanmış və buna uyğun yem bitkilərinin əkilməsi və gübrələnməsi planlaşdırılmışdır. Layihənin əhatə etdiyi ailə təsərrüfatları silosluq qarğıdalı toxumu və lazımi gübrələr ilə təchiz edilmişdir (М.Н.Малыша, 2002, s.134).

Hər bir heyvandarlıq təsərrüfatının reytingi istehsal etdiyi ət və südün keyfiyyətindən və miqdarından asılıdır. İşə elə təşkil etmək lazımdır ki, emal sənayesi istehsal prosesini qabaqlasın. Heyvandarlıq məhsullarının emalı sahəsində də xeyli iş görülmüşdür. Bakı şəhərindəki "Milk Pro" MMC, Ağcabədi rayonundakı "Atena", Lənkərandakı "Pal süd", "Biləsuvar süd", Salyan rayonundakı "Nurgun" süd emalı, "Hakan Fut", "Səhliyalı", "Aymin flaqman", "Halal dad" ət emalı, "Kaspian Fiş" balıq emalı müəssisələrinin məhsulları "İSO-9000" keyfiyyət sertifikatına layiq görülmüşdür. Süd emalı müəssisələrində aseptik süd istehsal olunur. Süd emalı müəssisələrinin emal etdikləri milli ayran, dovğa, qatıq, şor və digər milli məhsullar bazarlarda öz yerlərini tutmuşlar.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KƏND TƏSƏRRÜFATI

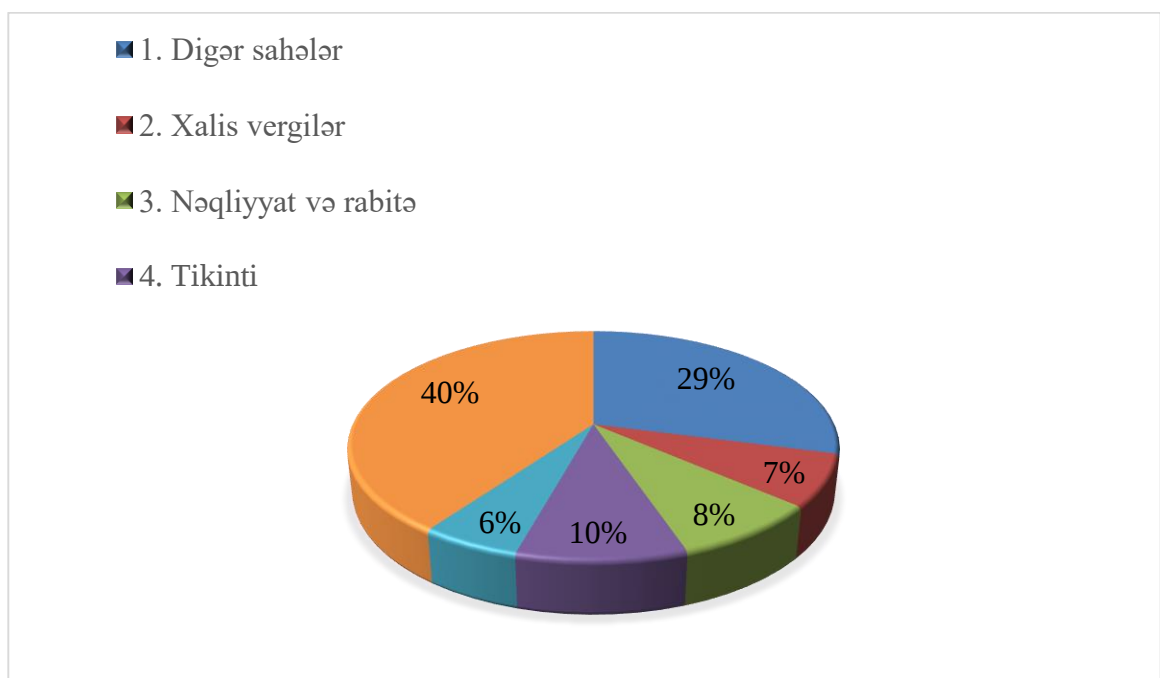
MƏHSULLARININ EMAL SƏNAYESİNDƏ SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏNİN

TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ FORMALARI

3.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesinin müasir şəraitdə hədəfləri

Kənd təsərrüfatı Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən sonra ikinci mühüm sahəsidir. Ümumi işçi qüvvəsinin 37% -i kənd təsərrüfatı sektorunda işləyir. Bununla birlikdə, kənd təsərrüfatının ÜDM-də 5,6% payı vardır. Azərbaycan iqlim və torpaq quruluşu baxımından əkinçiliyə uyğun bir ölkədir. Dünyada 11 iqlim qurşağından 9-u ölkədə görülür. Cənub bölgələrində bir mövsümdə 2 məhsul almaq mümkündür. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı torpaqlarının həcmi 4,8 milyon hektar təşkil edir ki, onlardan 39,6 faizi əkin sahələridir. Kənd təsərrüfatının 50.1% -i məhsulun becərilməsi və 49.9% -i heyvandarlıq fəaliyyətlərindən ibarətdir.

Diagram 3.1. İqtisadiyyatın sahələri üzrə ÜDM. (2017)

Mənbə: www.stat.gov.az (məlumatın əldə edilmə tarixi: 17.12.2017)

Ölkəmizin kənd təsərrüfatı strukturunda kolxoz və sovxoz müəssisələri tərəfindən Sovet İttifaqı dövründən kollektiv mülkiyyət əsasında həyata keçirilən islahat və özəlləşdirmə proqramı çərçivəsində xüsusi mülkiyyət əsaslı istehsal strukturu başlanmışdır. Neftdən sonra ixracatda ikinci ən mühüm sektor olsa da, Dövlət Statistika Komitəsindən verilən məlumatlara görə, ixracat gəlirlərində kənd

təsərrüfatı sektorunun payı təxminən 5% əhatə edir. Ölkənin müstəqilliyinin bəpəse və Ermənistanla müharibə illərinə görə 90-cı illərdə əhəmiyyətli istehsal itkisi yaşadıqdan sonra, sektor müsbət artıma 1998-ci ilədən sonra başlamışdır. Sektor ölkənin qida ehtiyaclarını tam ödəməyə qadir deyil və əsasən dövlət subsidiyalarından asılıdır. Sektorun ümumi istehsalata qoyuluşunun aşağı olmasının əsas səbəbi, sektorda struktursuz səmərə və neft sektorunun sürətli inkişafıdır. Azərbaycanın bəzi kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə məlumatlar Cədvəl 3.1-də göstərilir.

Cədvəl 3.1. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının təsərrüfat kateqoriyaları üzrə fiziki həcm indeksi, müqayisəli qiymətlərlə

İllər Years	Cəmi Total	əvvəlki ilə nisbətən faizlə per cent to the previous year	
		O cümlədən including	
		Bitkilərin məhsulları Plant-growing products	Heyvandalıq məhsulları Livestock products
2000	112.1	119.7	103.9
2001	111.1	116.1	104.1
2002	106.4	107.0	105.5
2003	105.6	105.3	106.2
2004	104.6	104.0	105.7
2005	107.5	110.5	103.6
2006	100.9	99.2	102.9
2007	104.0	102.4	106.1
2008	106.1	107.2	104.1
2009	103.5	104.0	102.8
2010	97.8	91.1	106.1
2011	105.8	108.0	103.5
2012	106.6	105.8	107.6
2013	104.9	104.2	105.5
2014	97.4	91.7	103.0
2015	106.6	111.3	102.5
2016	102.6	102.5	102.8
2017	104.2	106.1	102.7

Mənbə: www.stat.gov.az (məlumatın əldə edilmə tarixi: 11.12.2017)

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektorunun 90 faizdən çoxu özəl sektorun əlindədir. Sovet dövründən qalan kollektiv və dövlət təsərrüfatları, kiçik, özəl sahibkarlıq təsərrüfatlarının həcmi ortalama 9,7 hektardır. 1995-ci ildə bu təsərrüfatların ümumi əkinçilik istehsalında payı 60% ikən bu gün 90%-dən yüksək

bir həddə çatmışdır. Digər tərəfdən, əkin bitkiləri növləri də son dövrdə dəyişmişdir. Pambıq əsasən ölkədə bir müddət istehsal olunarkən, son illərdə tərəvəz və meyvələrə daha çox üstünlük verilmişdir. Sektorda konservləşdirilmiş meyvə və tərəvəz istehsalının çəkisi ağırdır, lakin Sovet dövründə bu sahədə 43 zavod fəaliyyətdə idi və onların yalnız bir neçəsi daha sonra istehsalını davam etdirdi (www.agro.gov.az). Cədvəl 3.2. Kənd təsərrüfatı müəssisələri və fərdi sahibkar təsərrüfatlarının sayı, ilin axırına (əlavə 2), mənbə: www.stat.gov.az

Azərbaycanda ərzaq emalı sənayesi üç əsas sahədən ibarətdir. Bunlar ət emalı, süd və süd məhsulları istehsalı, konservləşdirilmiş tərəvəz və meyvə istehsalıdır. Ölkənin yeni qurulan müəssisələri daxil olmaqla, ət emalı zavodlarının, konservləşdirilmiş tərəvəz və meyvə fabriklərinin önəmli bir hissəsi özəl sektor tərəfindən idarə olunur. Ərzaq məhsullarının emalı sənayesində ən iri Azərbaycan şirkəti olan "Er Nabran" meyvə suyu, duz və turşu istehsal edir və istehsalının əhəmiyyətli bir hissəsini MDB ölkələrinə, Almaniyaya, İsrail və ABŞ-a ixrac edir. "Azersun Holding, Türk qida sektorunda böyük bir paya sahibdir. Azərbaycanda süd məhsullarının istehsalı mühüm yer tutur və bu sahədə əsas şirkətlər ADC, Tir Milk-Pro və Taimextir. Azərbaycanda istehlak edilən ətin dördüdə biri və yumurtaların üçdə biri idxal yolu ilə təmin edilir. Ölkənin ən böyük ət emalı zavodları "Azet"-dir. Azərbaycanda ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı məhsulları və ərzaq emalı üçün əhəmiyyətli imkanlar vardır.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı üzrə 2025-ci ildən sonrakı dövrlər üçün gələcəyə baxış sənayeyönümlü, yüksək texnoloji inkişafa əsaslanan, ətraf mühitə aid olan standartların tələblərinə müvafiq və qlobal dəyər zənciri sisteminə səmərəli inteqrasiya olunmuş kənd təsərrüfatının qurulmasını nəzərdə tutur.

2025-ci ildən bəri ölkənin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sektorlarında məhsuldarlığın yüksəldilməsinə şərait yaranacaq, emal müəssisələri kəndtəsərrüfatı məhsullarının emal edilərək, yüksək dəyər yaradan məhsula çevrilməsində mühüm rola malik olacaqdır. Yerli və xarici bazar iştirakçıları ekoloji dayanıqlılığa, yüksək məhsuldarlığa, səmərəliliyə malik emal sənayesi

müəssisələrinin (məsələn, üzüm, tütün, pambıq və s.) fəaliyyətini gücləndirməklə, bu sektorların inkişafına təkan verəcəklər. Ət məhsullarınıninləcə də quru meyvə-tərəvəz məhsullarının və şirəsinin istehsalı üçün müasir emal müəssisələri və soyuducu anbarlar şəbəkəsi yaradılacaqdır. İqtisadiyyatda yüksək dəyərli xüsusi bitkiçilik məhsullarının yetişdiriləcəyi ərazilər bu məhsulların istehsalı və emalı üzrə ixtisaslaşdırılacaqdır (Quliyev E.A., 2015, s.61).

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının çoxaldırılması yalnız daxili ərzaq tələbatını ödəməklə yanaşı, bölgəyə və dünya bazarlarına ixracın da artmasına səbəb olacaqdır. Azərbaycanın qida istehsalçıları öz məhsullarını dünya bazarında yüksək keyfiyyəti ilə tanış edəcək və bu məhsulların milli markasını yaradacaqdır. Bu cür tanınmış şirkətlər, ölkədəki məntiqi infrastrukturun inkişaf etdirilməsi ilə Qafqaz bölgəsində əhəmiyyətli bir ixracatçı olaraq fəaliyyət göstərərək və hətta fəaliyyətlərini genişləndirərək bu bölgədə daha güclü bir mövqeyə sahib olan digər ölkələrə investisiya yatırımı edəcəkdir.

Azərbaycan hökuməti, birbaşa icra edici tərəf olaraq deyil, ən azından bu cür fəaliyyətləri motivasiya edən və müəyyən təşviq tədbirlərinin tətbiqini inkişaf etdirən tərəf olaraq hərəkət edəcəkdir. Bu şərtlərin inkişaf etdirilməsi üçün son texnologiya və informasiya xidmətləri təmin ediləcək, elektron bir əkinçilik sistemi yaradılacaq, rəqabət gücü yüksək bir mühit yaradılacaq, qanuni çərçivədə dəyişikliklər ediləcək və kənd təsərrüfatı sektoruna investisiya axını artırılacaqdır.

2025-ci ildən sonra Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün zəruri tədbirlər görülməklə və kənd təsərrüfatı sektoru kənd təsərrüfatının inkişafına yardım edən iqtisadi güc rolunu oynayacaqdır. Bununla belə, ölkədə xüsusi qida tərkibinin (məsələn, protein tərkibinin) qorunması üçün uyğun və məqsədyönlü bir strategiya tətbiq olunacaqdır. 2025-cü ildən etibarən alınacaq tədbirlər və layihələrin prioritetləri zamanı ekoloji davamlılıq diqqət mərkəzində olması zərurəti yaranacaqdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını artırmaq üçün müvafiq fəaliyyətlərin heç bir ətraf mühitə təsir göstərməməsi təmin olunacaqdır. Bu "yaşıl" yanaşmaya əsaslanan milli sənayenin gələcək inkişafı üçün strategiyalar planlanacaq, iqlim dəyişikliyi nəzərə alınacaq və ətraf mühitə uyğun şəkildə istehsal

və emal üsulları tətbiq ediləcəkdir (www.agro.gov.az).

2015-ci ilə 2015-ci ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı üçün prioritetlərin reallaşdırılması nəticəsində:

- Azərbaycanın real ÜDM-i 1235 milyon manat artacaq. Birbaşa xərclər təxminən 575 milyon manat təşkil edəcək və dolayısı xərclər 660 milyon manat olacaq ;
- Ölkənin ərazisində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına lazımı tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə 20 min yeni iş yeri yaradılacaq.

2020-ci ilə qədər kənd təsərrüfatının istehsal və emal sektorunda nəzərdə tutulmuş tədbirlər üçün (2015-ci ilə nisbətən) aşağıdakı əsas hədəf göstəriciləri müəyyənləşdirilmişdir:

- ət istehsalı 20%, süt istehsalı 30% artım;
- Pambıq istehsalı və emalının istehsal həcmindən ən azı 4 dəfə artım;
- Arpa istehsalı, eləcə də istehsal həcmindən ən azı 1000 dəfə emal edilməsi;
- 2020-ci ilə qədər hər bir regionda dəyər zəncirlərindəki 25 kiçik və orta sahibkarlıq təşkilatının yaradılması;
- əlavə 665 milyon manat maliyyə resurslarının yaradılması;
- inzibati rayonlarda və sektorlarda ən azı 100 investisiya layihəsinin işlənilməsi;
- istehsalçıların suvarma su təchizatının 20% artması;
- əkinçilik ərazilərinin becərilməsi üçün əkin sahələrinin istifadəsi ilə bağlı ümumi əkin sahəsini 5 faiz artırmaq;
- Kənd təsərrüfatı istehsalçıları tərəfindən mineral gübrələrin istifadəsinin 25% artması;
- Kənd təsərrüfatı istehsalçıları bitki mühafizəsi məhsullarından istifadə 25% artması;
- İstehsalçıların sertifikatlaşdırılmış kənd təsərrüfatı toxumlarının istifadəsini 90% artırmaq;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalında maşın və avadanlıqların istifadənin 20% artımı;
- bütün kənd təsərrüfatı ixtisasları üzrə ali təhsil müəssisələrində tələbə sayının 20% artması;

- Özəl baytarlıq xidməti göstərənlərin sayının 30 faiz artması;
- Paytaxt və böyük şəhərlərdə 5 "yaşıl" bazarın və 50 "fermer" in yaradılması;
- 2020-ci ilə qədər kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracında ixtisaslaşmış 200 fermer olması;
- Suvarma ərazilərinin 30% -nin bərpası vəziyyətinin yaxşılaşdırılması.

Ümumilikdə Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsində müəyyən edilmiş strateji hədəflərdən bir neçəsini aşağıda qeyd edək:

1. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün institusional imkanların gücləndirilməsi. Bu, aşağıdakılara aiddir:

- a) Əhalinin ərzaqla təmin edilməsi üçün ərzaq təhlükəsizliyi məlumat sistemi və monitoring sisteminin yaradılması;
- b) Əhalinin bütün təbəqələrindən təhlükəsiz ərzaq almaq üçün mexanizmlərin yaradılması;
- c) Qiymət zəncirinin bütün mərhələlərindən ibarət olan və risk təhlili yanaşmasına əsaslanan qida təhlükəsizliyi sisteminin yaradılması

2. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal potensialının dəyər zəncirinin artırılması. Bu, aşağıdakılara aiddir:

- a) rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı və emal sənayesi məhsullarının daxili və xarici bazarlarda istehsal potensialının gücləndirilməsi
- b) İxrac yerinə içməli kənd təsərrüfatı və emal sənayesi məhsullarının istehsalını artırmaq
- c) Kənd təsərrüfatında kənd təsərrüfatı əməkdaşlığının yaradılması və əməkdaşlığın yaxşılaşdırılması
- d) Kompleks layihələrin realizəsi üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığın inkişaf etdirilməsi
- e) Kənd təsərrüfatı ticarətinin inkişafına dəstək

3. Maliyyə çıxış imkanlarını asanlaşdırmaq. Bu, aşağıdakılara aiddir:

- a) Kənd təsərrüfatında maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi
- b) Kənd təsərrüfatı sığortasının inkişafı
- c) kənd təsərrüfatı sektoruna investisiyaların təşviq edilməsi

4. Kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarının təkmilləşdirilməsi və xidmətin göstərilməsinin yaxşılaşdırılması. Bu daxildir:

- a) Torpaq bazarının inkişafı
- b) istehsalçılara suvarma suyunun yaxşılaşdırılması
- c) kənd təsərrüfatı məhsullarının maşın, maşın və avadanlıqla təchizatı və kənd təsərrüfatı xidmət bazarının inkişafı
- d) toxum və yataq bazarının təkmilləşdirilməsi və yerli istehsal potensialının gücləndirilməsi
- e) gübrələrin və bitki mənşəli dərmanların tədarükünün yaxşılaşdırılması
- f) heyvan yemi yeminin artırılması və heyvandarlıq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi
- g) Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının baytarlıq və fitosanitar xidmətlərinin yaxşılaşdırılması.

5. Kənd təsərrüfatı sahəsində elmin, təhsilin, informasiya və məsləhət xidmətlərinin inkişafı.

- a) kənd təsərrüfatının inkişafına keyfiyyətli bir keçid təmin edilməsi
- b) kənd təsərrüfatında kənd təsərrüfatı tədqiqatlarının nəticələrinin planlaşdırılması, aparılması və araşdırılması mexanizmlərini inkişaf etdirmək
- c) kənd təsərrüfatı sektorunun ehtiyaclarına cavab verən informasiya məsləhətləşmə şəbəkəsinin yaradılması

3.2. Kənd təsərrüfatı məhsulları emalı sənayesinin maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi

Ölkədə rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı sektoru yaratmaq üçün istehsalçıların maliyyə maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, risk qiymətləndirmələrini və risklərin azaldılması mexanizmlərini təkmilləşdirmək lazımdır.

Bu amilləri nəzərə alaraq, bu strateji məqsəd üçün üç prioritet sahə seçilmişdir. İlk prioritet kənd təsərrüfatı sektorunda maliyyələşdirmə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş tədbirlərdir. İkinci prioritet ölkədə kənd təsərrüfatı sığortasının inkişafına əsaslanır. Üçüncü prioritet kənd təsərrüfatında yerli və xarici

investisiyaların təşviq edilməsi ilə bağlı tədbirlərlə bağlıdır (www.economy.gov.az).

Kənd təsərrüfatında maliyyələşmə mexanizminin yaxşılaşdırılması kənd təsərrüfatı müəssisələrinin zərərlə işləməsinin qarşısının alınmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aşağıdakı diaqramda kənd təsərrüfatı müəssisələrinin ümumi sayı və zərərlə işləyən müəssisələrin sayı göstərilmişdir. Diaqram əsasən zərərlə işləyən müəssisələrin sayı ən az 2013-cü ildə müşahidə olunmuşdur. Lakin 2014-cü ildə artmasına baxmayaraq 2017-ci ilə kimi azalma müşahidə edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları emalı sənayesinin maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi fərdi sahibkar təsərrüfatlarından əldə edilən gəlirlərin həcmnin artırılması üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu mənada aşağıdakı Diaqram 3.3-də fərdi sahibkar təsərrüfatlarından əldə edilən gəlirlərin həcmnin müxtəlif illər üzrə göstəriciləri analiz etdikdə bitkiçilik sahəsi üzrə 2011-ci ildən 2014-cü ilədək azalma müşahidə edilmişdir. Daha sonra 2016-cı ilə kimi artım müşahidə olunsada 2017-ci ildə təkrar azalma görülmüşdür. Heyvandarlıq sahəsi üzrə isə 2011-ci ildən 2017-ci ilə kimi azalma müşahidə edilmişdir. Diaqram 3.2. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı. (vahid), əlavə 4-də. Mənbə: www.stat.gov.az (məlumatın əldə edilmə tarixi: 06.12.2017)

Strateji hədəflərdə göstəriləni kimi Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi ilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi həm kənd təsərrüfatında, həm də əsas sahələrdə maliyyə sektorunun tələb və ehtiyaclarını təhlil edəcəklər. Hər iki nazirlik də bu məqsədlə tədqiqat aparacaq və maliyyə imkanlarından geniş istifadə üçün müvafiq hədəflər qoyacaqdır. Kənd təsərrüfatı məhsulları emalı sənayesinin maliyyələşdirmə mexanizmlərinin yaxşılaşdırılması üçün bu addımın xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Diaqram 3.3. Fərdi sahibkar təsərrüfatlarında satışdan əldə olunan gəlirlərin həcmi (min manat), əlavə 3-də göstərilmişdir (Mənbə: www.stat.gov.az (məlumatın əldə edilmə tarixi: 13.12.2017).

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası çərçivəsində kənd təsərrüfatı mallarının yerləşdirilməsi (maşın kimi) müvafiq olaraq təsnifatlandırılacaq və elektron təminat idarəçiliyindən cavabdeh olan baş ofislə birlikdə məlumat bazasına əlavə olunacaq. Buna paralel olaraq beynəlxalq müraciətlər araşdırılacaq və anbarda saxlanılan

məhsulların, istehsal olunacaq məhsulların saxlanması üçün müvafiq təkliflər hazırlanacaqdır.

Bölgələrdə Kənd Təsərrüfatı Elmləri və İnformasiya Məsləhət Mərkəzləri müntəzəm olaraq təlimlər və seminarlar təşkil edəcəkdir. Bu təlimlərdə və seminarlarda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara maliyyə imkanlarından əldə olunan məlumatlar, eləcə də maliyyə resurslarından səmərəli istifadə etmək üçün lazım olan informasiya veriləcəkdir. İstehsalçıların maliyyə savadlılığının inkişafı üçün maliyyə institutlarının rolunu genişləndirəcək tədbirlər həyata keçiriləcəkdir (Məmmədov R.F., 1991, s.42).

Kənd təsərrüfatı məhsulları emalı sənayesinin maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün beynəlxalq təcrübələr araşdırılacaq və əlverişli şəraitdə istehsalçılara maliyyələşmə imkanlarının genişləndirilməsi, kənd təsərrüfatı sektoruna əlavə resursların cəlb edilməsi üçün kredit təşkilatları tərəfindən verilmiş kommersiya kreditləri üçün faizlərin optimallaşdırılması üçün tövsiyələr hazırlanacaqdır.

2020-ci ilədək Strateji Yol Xəritəsində də göstərildiyi kimi kənd təsərrüfatı sektorunun ümumi maliyyələşdirmə mexanizmi təkmilləşdiriləcəkdir. Girovsuz və innovativ kreditlərin istifadəsi üçün normativ hüquqi baza yaradılacaqdır. Daşınmaz girov ilə birlikdə, digər növ girovlarla kreditləşdirmə mexanizmi yaradılacaqdır. Kənd təsərrüfatında QİK-lərin (qeyri-işlək kreditlərin) həcmi azalacaqdır. Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının maliyyə savadlılığı artacaq və maliyyə imkanlarından əlverişli şəraitdə təmin olunacaqdır. Bu tədbirlər nəticəsində aşağıdakı nəticələrin əldə olunması gözlənilir:

- əlavə maliyyələşmə 665 milyon manat məbləğində təmin ediləcək.
- Kredit zəmanət fondu nəzərdən keçiriləcəkdir.

2020-ci ildə real ÜDM-nin təxminən 115 milyon manat və təxminən 210 milyon dolları bilavasitə və ya dolayısı ilə, digər prioritetlərin həyata keçirilməsində dəstəkləyici rolu olması nəzərdə tutulur.

Fermerlərdə innovasiya maliyyələşdirmə mexanizmləri üzrə biliyinin olmaması bu sahədə bəzi risklər yarada bilər. Bu prioritet üçün digər risk faktorları

da ölkədə fəaliyyətdə olan kredit təşkilatlarının kənd təsərrüfatı sektorunun kreditləşməsinə daha az maraqlı olmasıdır.

Günümüzdə kənd təsərrüfatı istehsalçılarının sığorta xidməti çox aşağı səviyyədədirlər. Belə ki, Maliyyə Nazirliyindən əldə edilmiş məlumatlara görə, 2015-ci ildə ölkədə əmlak sığortası üzrə ödənilən ümumi haqlarda kənd təsərrüfatı bitkilərinin və heyvandarlıq sığortasının payı 1,3% təşkil etmişdir. Əkinçilik məhsulları və heyvandarlıq sığortası əsasən Aqrolizinq ASC-nin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan bir çox iri maliyyə-sənaye qrupları tərəfindən həyata keçirilir. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalçılarına dövlət dəstəyi tətbiq edilərkən, bu dəstək tədbirləri praktik olaraq istifadə edilmir.

Bu faktlar ölkədə kənd təsərrüfatı sığortasının yaxşılaşdırılması və bu sferada ictimai dəstək mexanizmlərinin yaxşılaşdırılması üçün daha geniş islahatlara ehtiyac olduğunu göstərir. Buna görə də, kənd təsərrüfatında sığorta sisteminin inkişafına mane olan əsas amillər kimi təbii fəlakətlər, heyvan və bitki xəstəlikləri, iqlim dəyişiklikləri və kənd təsərrüfatı məhsullarının məhsuldarlığı göstəriciləri üçün 30-40 illik məlumat bazasının yaradılmasıdır. Həmçinin, kənd təsərrüfatında dünya təcrübəsində geniş istifadə olunan kifayət qədər sığorta fondunun olmaması sahənin inkişafına mənfi təsir göstərən digər bir amildir.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası başda olmaqla digər aidiyyəti orqanlar tərəfindən beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan sığorta sistemdə aqrar sahə üçün qanunvericilikdə təkmilləşdirmələrin aparılması üzrə təkliflər hazırlanacaqdır.

Maliyyə Nazirliyi və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi özəl sığorta şirkətlərinin iştirakı ilə kənd təsərrüfatı sığortasının əhatə dairəsini genişləndirmək üçün sığorta fondunun formalaşdırılması imkanını aşkarlayacaqdır. Bu sahədə beynəlxalq təcrübə araşdırılacaq və Fondun ümumilikdə istehsalçı sığortalarına və kənd təsərrüfatının inkişafına təsirlərinin təhlil edilməsi ilə əlaqədar məlumatlar hazırlanacaqdır.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi ilə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi birgə uzun müddətli iqlim məlumatları və təbii fəlakətlər, heyvan və bitki xəstəlikləri və

ölkədə sığorta risklərinin effektiv qiymətləndirilməsi üçün məhsuldarlıq göstəriciləri əsasında məlumat bazası yaradacaqdır.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Maliyyə Nazirliyi ilə birlikdə, karantin rejimi və ya zərərvericilərin aradan qaldırılması, karantin heyvanlarının qarşısının alınması, karantin rejiminin istifadəsi və ya zərərvericilərin aradan qaldırılması kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıların maddi ziyanını kompensasiya etmək üçün bir mexanizm hazırlayacaqdır. Bu mexanizmin yaradılmasında qabaqcıl texnologiyadan istifadə edilməsi də nəzərdə tutulmuşdur (www.aqrarkredit.az)

Kənd Təsərrüfatı Elmləri və İnformasiya Məsləhət Mərkəzləri regionlarda kənd təsərrüfatı sığortası mövzusunda məlumatlandırma kampaniyaları həyata keçirəcək. İstehsalçıların sığorta savadlılığını artırmaq üçün özəl sığorta şirkətlərinin rolunu artırmaq üçün tədbirlər işlənəcəkdir.

Bütün bu görülmə tədbirlərin nəticəsində kənd təsərrüfatında sığorta sistemini tənzimləyən qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmişdir. Kənd təsərrüfatı istehsalçıları kənd təsərrüfatı daşınmaz əmlak sığınacaqla təmin ediləcəkdir. Karantin rejimi tətbiqinə gəldikdə, kənd təsərrüfatı istehsalçılarına maddi ziyan görə kompensasiya mexanizmləri veriləcəkdir. Kənd təsərrüfatı istehsalçıların sığorta savadlılığı artacaqdır.

Bu tədbirlərin nəticələri aşağıdakı şəkildə göstərilə bilər:

- Sığorta Hadisələri Reyestri yaranacaq;
- Aqrar Sığorta Fondunun yaradılması nəzərdən keçiriləcək;
- Kənd təsərrüfatı sığortası əhatə dairəsi genişləndiriləcəkdir (sığortalanan kənd təsərrüfatı istehsalçıların ümumi sayı ən az 3 dəfə artacaq).

Bununla belə, bu prioritet çərçivəsində alınacaq tədbirlər 2020-ci ildə Real ÜDM-in təsirinə nail olmaqda dəstək rolunu oynayacaqdır.

Vurğulamaq lazımdır ki, son illər ərzində kənd təsərrüfatı sektoruna qoyulan ümumi investisiyalara baxmayaraq, bu sektorda sərmayələr iqtisadiyyatın digər sektorlarına nisbətən aşağı olmuşdur. Son onillikdə iqtisadiyyata investisiyaların strukturunu nəzərə alaraq, kənd təsərrüfatına qoyulan investisiyaların payı yalnız 3.05 faiz təşkil edir.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə birlikdə bu sektorun investisiya ehtiyacları və imkanları kənd təsərrüfatının inkişaf perspektivləri əsasında qiymətləndiriləcəkdir. Bu qiymətləndirməyə əsasən, investisiya layihələri və investisiya xəritələri (inzibati rayon və regionlarda) inkişaf etdiriləcəkdir. Həm elektron, həm də çap edilmiş materiallar kənd təsərrüfatı sektorunda, forumlarda, konfranslarda, ikitərəfli və beynəlxalq sərgidə yerli və xarici investorlar ilə investisiya imkanları hazırlanacaqdır. Beynəlxalq ərzaq istehsalçıları (transmilli korporasiyalar) daxil olmaqla tanınmış kənd təsərrüfatı sənayesi ölkəyə sərmayə qoyulacaq və bu istehsalçıları ölkəyə cəlbini təmin etmək xüsusi strategiyalar və proqramlar hazırlanacaqdır.

Kənd təsərrüfatı sektoru ölkə iqtisadiyyatında və inkişafında xüsusi rol oynadığından kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilmə mexanizminin yaradılması çox vacib məsələdir. Dövlətlər kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinin müxtəlif modellərini tətbiq edirlər. Bu işin məqsədi kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsinin mexanizmi üçün bir model hazırlamaqdır. Bu məqsədlə, kənd təsərrüfatı sektorunun xüsusiyyətləri və inkişafa təsiri vurğulanır. Sonrasında isə ölkədə əkinçiliyin maliyyəsində görülən problemlər aşkar olunur. Kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsində qarşılaşılan bu problemlər qruplaşdırılmış və həll modelləri hazırlanmışdır. Ölkələr bu mexanizm modellərini hazırlayarkən dörd əsas problem qrupu nəzərdən keçirir. Bunlar "məlumatların olmaması", "yüksək faiz dərəcələri / xərclər", "audit" və "tətbiq" qruplarıdır.

Tarixən, kənd təsərrüfatı fəaliyyəti bütün cəmiyyətlər üçün əsas iqtisadi fəaliyyətlərdən biri olmuşdur. Günümüzdə də bu vəziyyət eynidir. Kənd təsərrüfatı sektoru ölkələrin iqtisadiyyatında əhəmiyyətli bir ağırlığa malikdir. Azərbaycan baxımından əkinçilik sektoru iqtisadiyyatın əsas sektorlarından biridir. Sərbəst əldə edilən məlumatlar kənd təsərrüfatı sektorunun məşğulluq, xarici ticarət və iqtisadi böyümə kimi makroiqtisadi faktorlarda əhəmiyyətli paya malik olduğunu göstərir. Bu səbəblə əkinçilik sektorunun inkişafı Türk iqtisadiyyatının ümumi mənada inkişafına təsir etməkdədir. Digər bir yandan, kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı üçün müxtəlif addımlar atılmalıdır. Bu addımlardan biri kənd təsərrüfatının

maliyyələşdirilməsidir. Milli iqtisadiyyatdakı əhəmiyyəti ilə kənd təsərrüfatı sektorunun effektiv maliyyələşdirilməsi digər makroiqtisadi göstəricilərə təsir edəcəkdir. Bütün bu faktlar nəzərə alınaraq, kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsinin inkişafa təsirini anlamaq və kənd təsərrüfatı sektorunun maliyyələşdirilməsi üçün bir model yaratmaq lazımdır. Bu model əsasında məhz Kənd təsərrüfatı məhsulları emalı sənayesinin maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi işləri görülməlidir.

3.3. Aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarını onun emal sənayesinə təsirinin təkmilləşdirilməsi yolları

İnvestisiya anlayışı müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda müxtəlif cür istifadə olunur. İnvestisiya-maliyyə resursları, maddi və mənəvi sərvət, investisiya, maliyyə və intellektual sərvət, kapital qoyuluşu və s. mənasında. İnvestisiya - "iqtisadi əlaqələr sistemindəki investisiyalar ... daşınmaz əmlak, maliyyə və intellektual mülkiyyət, kapital (kapitala) və pul vəsaitləri, kreditlər və səhmlər şəklində edilən yatırımlardır."

2016-cı ilin ikinci yarısında dünya iqtisadiyyatının artım sürətinin və 2017-ci ildə sürətlənmənin sürətlənməsinin və neft ixrac edən ölkələrin neftlə təminat müqaviləsinin yavaşlaması neftin qiymətinin tədricən artmasına və ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafına gətirib çıxaran islahatlar Azərbaycanın iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərmişdir. İxracat gəlirlərinin önəmli dərəcədə artması, qeyri-neft sektorunda ixracın artması və idxal əvəzinin tətbiqi nəticəsində milli valyutada sabitliyə nail olundu.

2017-ci ildə ölkəmizdə sosial, eləcə də iqtisadiyyat sahələrinin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələri hesabına 1506.8 mln. manat əsas kapitala investisiya qoyulmuşdur. Statistik məlumatlara əsasən "Əsas kapitala qoyulmuş vəsaitin 44.6%-ni daxili investisiyalar, 55.4%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2017-ci ildə əsas kapitala yönəldilmiş ümumi investisiyaların 7102.2 milyon manatı (45.7%-i) qeyri-neft bölməsinin, 8448.6 milyon manatı (54.3%-i) isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

Hal-hazırda maddi nemət, əşyalar kapital hesab edilir və intellektual mülkiyyətin kapital adlanır.

Cədvəl 3.3. İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiya

İllər Years	Cəmi Total	O cümlədən including					
		Sənaye industry	Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq Agricultur, forestry and fishing	Tikinti construction	Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı Transportation on and storage	İnformasiya və rabitə Information and communication	Digər sahələr Other sectors
million manats							
2003	3786.4	3008.0	37.4	12.2	337.8	56.2	334.8
2005	5769.9	4176.0	40.7	46.1	517.2	158.0	831.9
2010	9905.7	4276.2	431.0	113.8	2449.1	212.0	2423.6
2011	12799.1	5369.8	437.3	225.9	2515.7	310.8	3939.6
2012	15407.3	6039.9	648.8	499.0	2621.1	329.5	5269.0
2013	17850.8	7499.6	574.3	707.8	3570.0	200.7	5298.4
2014	17618.6	7639.5	363.9	2221.7	2440.6	157.5	4795.4
2015	15957.0	8499.9	355.4	2123.5	2199.9	335.3	2443.0
2016	15722.8	9949.8	325.1	2831.8	1392.3	199.4	1074.4
2017	17703.3	10610.1	617.8	2746.0	1777.7	171.9	1506.8

Mənbə: www.stat.gov.az (məlumatın əldə edilmə tarixi: 22.12.2017)

İntelektual kapital-elm, təhsil, mədəniyyət, sağlamlıq və digər qeyri-istehsal sahələrində yaradılır. Texnikalar, texnologiyalar icad edilir, intellektual biliklər, rasyonalizasiya və təkmilləşdirmələrə dair kəşflər edilir və tətbiq olunur. Beləliklə, intellektual kapital istehsalının artması və bu kapitalın sosial-iqtisadi inkişafa, ümumi tərəqqiyə birbaşa və ya dolayısı ilə böyük təsir göstərir.

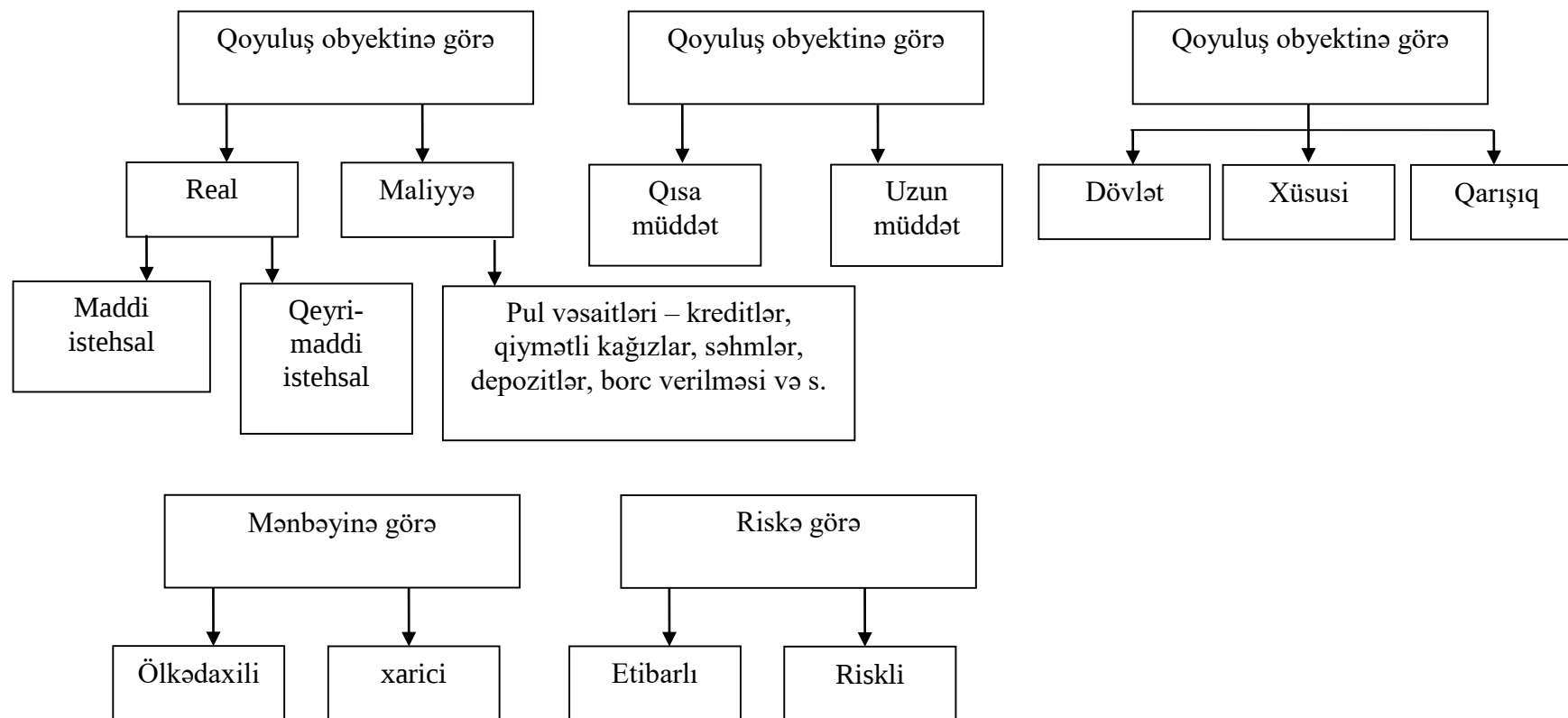
Kənd təsərrüfatı investisiyaları yeni müəssisələrin yaradılması, mövcud müəssisələrin modernləşdirilməsi, ölkə daxilində və xaricində gəlir əldə etmək üçün yeni texnologiyaların tətbiqi, maddi və intellektual ehtiyatlara yönəldilmiş fəaliyyətidir (www.argo.gov.az).

Qeyd edilməlidir ki, kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının səmərəliliyi rayonlar, sahələr və əmlak formaları üzrə investisiya siyasətinin müvafiq formalaşdırılması ilə bağlıdır. Texnoloji strukturun modernləşdirilməsi, texniki dəstək və kapital qoyuluşlarının istehsal imkanları diqqət mərkəzinə alınmalıdır. Kənd təsərrüfatı sektorunda investisiya proseslərinin təmin edilməsi, kreditləşdirmə, vergi, qiymət və s. görə elastik iqtisadi mexanizm yaratmaqdan asılıdır. Bu da uyğun olaraq siyasətin inkişafından asılıdır.

Kənd təsərrüfatında istehsalın iqtisadi effektivliyi investisiyanın zəruriliyi və xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Burada yatırımların maliyyələşdirilməsinə tez-tez daxil olan bank kreditləri əhəmiyyətli rol oynayır. Bununla bərabər, sahibkarlıq gəlirləri bank kreditləri ilə müəyyənləşdirilmiş faiz dərəcəsi əsasında investisiya qoymaqda maraqlı deyil. Kənd təsərrüfatı riskli bir bölgə olduğu üçün investisiyaların artırılması üçün daha az stimül vardır. Kənd təsərrüfatında torpaq və mülk sahibləri, yanacaq, toxum, maddi və texniki ehtiyatların maliyyə resurslarına olan tələblərinə cavab vermək məcburiyyətində qalır. Kənd təsərrüfatının xüsusiyyətləri ilə əlaqəli sahəyə investisiya qoyuluşları maraqların az olması xüsusi problemlərdəndir (Рыгалова Л.В., 2002, s.585).

Aqrar sahədə investisiyaların formalaşmasını aşağıda sxemdəki kimi göstərmək olar:

Sxem 3.1. Aqrar sahədə investisiyaların formalaşması

Mənbə: İbrahimov İ.H., İbrahimov E.R., 2004, s.583

Analiz göstərir ki, kənd təsərrüfatı sektorunda biznes mühitinin yaradılması, sahibkarlığın formalaşması və iqtisadi inkişaf əsasən investisiya həcmindən asılıdır. Müstəqilliyə qədər kənd təsərrüfatı sektoru dövlət maliyyə təhlükəsizliyi əsasında fəaliyyət göstərmişdir. Ölkənin müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra kənd təsərrüfatı islahatı və bazar münasibətləri qurulmuş və kənd təsərrüfatı sektoruna investisiyalar dəyişmişdir. Hökumət proqramları ölkənin rəhbərliyi tərəfindən qəbul olunmuş və normativ hüquqi sənədlərə və prioritet investisiya strukturuna əsaslanan investisiya siyasətinin həyata keçirilməsinə uyğun bir əsas təmin etmişdir.

Bu gün kənd təsərrüfatı sahibkarları milli iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayırlar. Sahibkarlığın inkişafında orta və böyük miqyaslı layihələrin həyata keçirilməsində və mövcud olan kənd təsərrüfatı potensialından səmərəli istifadə etməklə tərəfdaşlarla faydalı-iqtisadi əlaqələrin yaradılmasında investisiyanın rolu artır. Strateji bir vəzifə olaraq, əkinçilik investisiyalarının emal sənayesinə təsiri istehsal və xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, kapitalın alınması və dövriyyənin artması yolu ilə əldə oluna bilər. Bu kontekstdə investisiya kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının davamlı inkişafı üçün əsas vasitədir və kapitalın çoxaldılmasında, iqtisadi səmərəliliyin artırılmasında və rəqabətqabiliyyətli istehsal və xidmətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafında investisiyaların rolu aşağıdakı şəkildə sıralamaq olar (Wangwe, S.,2012, s.92) :

- kənd təsərrüfatı istehsalının strukturunun inkişafı üçün daxili münasibətləri təmin edir;
- məhsulun keyfiyyətini artırmaq və rəqabət qabiliyyətini təmin etmək mümkündür;
- kənd təsərrüfatında elmi-texniki tərəqqinin həyata keçirilməsi;
- milli iqtisadiyyatın digər sahələrinə davamlı xammal təmin edir;
- kənd təsərrüfatı sektorunda istehsal və sosial infrastrukturun inkişafı;
- Əhəlinin məşğulluq səviyyəsi artır;
- ətraf mühitin qorunması tədbirləri görülür;
- Artırılmış ərzaq təchizatı, sektorlararası inteqrasiya və daha çox.

Kənd təsərrüfatı sektorunda investisiya fəaliyyətinin effektivliyi onun həcmi və maliyyələşdirmə mənbəyi ilə yanaşı həm də strukturuna əsaslanır. Kənd təsərrüfatında investisiya işlərinin mənbələri aşağıdakılardır:

- investorun krediti - maliyyələşdirməsi (bank və büdcə kreditləri, istiqrazlar və digər fondlar);
- investorun maliyyə və intellektual investisiyalarından, qəzalarından və təbii fəlakətlərdən yaranan zərərlər üçün sığorta haqları, maliyyə resursları və daxili resurslar (mənfəət, amortizasiya ayırmaları, qənaət və s.).
- investor tərəfindən çıxarılmış vəsaitlər (səhmdarlar və digər səhmdarlar, hüquqi şəxslər, səhmlərin satışından alınmış vəsaitlər);
- büdcə və büdcədən kənar vəsaitlərdən investisiya xərcləri;
- müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların zəruri və xeyirxah fəaliyyətləri;
- xarici investisiyalar və s.

Kənd təsərrüfatı sektoruna investisiya qoyulması üçün obyektiv tələb aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

1. Kənd təsərrüfatı istehsalçıları və xidmət təminatçıları öz biznes mühitini genişləndirmək üçün maliyyə ehtiyatları məhduddur,
2. Kənd təsərrüfatı sektorunda istifadə olunan maşınların fiziki və mənəvi köhnəlməsi,
3. Kənd təsərrüfatı, gübrə, kimyəvi müdafiə vasitələri və s. olan tələbat ödənilmir,
4. Kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı (emal, xidmət və s.) və institusional infrastrukturların inteqrasiyasının inkişaf etdirilməsi tələbatdan geri qalır,
5. Mövcud daxili resursların hesabına rəqabət qabiliyyəti, yeni istehsal və xidmətlərin olmaması, regional fərqlərin aradan qaldırılması kənd əhalisinin gəlir səviyyəsinə mənfi təsir göstərir,
6. İstehsalat və xidmət xərcləri yüksəkdir, xərclər ödənilmir, ərzaq tədarükü strukturlarına qoyulan tələblər aşağı səviyyədə qarşılır.

Kənd təsərrüfatı sektorunda istehsal həcmi, yekun nəticədə, investisiyalar spesifik xüsusiyyətlərindən aslıdır.

Kənd təsərrüfatı sektoruna qoyulan investisiyalar iki növə: daxili və xarici maliyyələşdirməyə ayrılır. Daxili investisiya maliyyələşdirmələri hökumət, iqtisadi qurumlar, bank kreditləri, qiymətli kağızlar, ipoteka kreditləri və maliyyə lizinqləri daxildir. Xarici maliyyələşdirmə - birbaşa investisiyalar, portfel investisiyaları, xarici kreditlər, qrantlar və s. daxildir.

Cədvəl 3.4. İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla):							
mlyn.manat	14118.9	17048.8	20251.1	21448.2	21890.6	20057.4	22868.5
mlyn.dollar	17591.4	21588.9	25777.8	27340.0	27907.5	19547.2	14329.5
Xarici investisiyalar:							
mlyn.manat	6 619.7	6849.8	8102.7	8269.3	9175.7	10998.9	16216.1
mlyn.dollar	8 247.8	8673.9	10314.0	10540.9	11697.7	10719.1	10161.1
Daxili investisiyalar:							
mlyn.manat	7499.2	10199.0	12148.4	13178.9	12715.0	9058.5	6652.4
mlyn.dollar	9343.6	12915.0	15463.8	16799.1	16209.8	8828.1	4168.4

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi (23.12.2016)

Təhlil göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyalar 2016-cı ildə 2010-cu ilə nisbətən 8749.6 milyon manat artmışdır. 2014-cü ildə investisiyaların 41,9 %-i xarici investorlar, 58,1%-i daxili investorlar tərəfindən qoyulmuşdur. Bu, əsasən qeyri-neft sektoruna kapital qoyuluşunun artması və ölkədaxili sahibkarların maliyyə imkanlarının yaxşılaşması, istehsal və xidmət sahələrinə kreditləşmənin yüksək səviyyəsi ilə izah olunur.

Kənd təsərrüfatı sektorunda investisiya kimi maliyyə vəsaitləri Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatı İnkişafı Fondu (IFAD), Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Fondu, Eximbank, İslam İnkişaf Bankı, FAO (BMT Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı), TACİS, Almaniya, Hollandiya, İsrail, Türkiyə və digər ölkələrin müvafiq layihələri, bankların və beynəlxalq təşkilatların kreditləri, ölkənin büdcəsi (Milli Sahibkarlığa Dəstək Fondu) və büdcədən kənar fondlar (Neft Fondu, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və s.) hesabına müvafiq layihələrin realizəsi üçün ayrılmış vəsaitləri

olmuşdur. Milli Sahibkarlığa Dəstək Fondunun vəsaitləri əsasən aşağıdakı resurslardan ibarətdir: dövlət büdcəsi vəsaitləri, fondun fəaliyyətindən daxilolmalar, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə edilən vəsaitlər, qiymətli kağızlardan dividendlər, könüllü ianələr, qrantlar və s.

Aşağıdakı cədvəldən də göründüyü kimi, 2013-cü ildən 2014-cü ilə keçid zamanı aqrar sahəyə investisiya qoyuluşu 210,4 milyon manat həcmində azalmışdır. Lakin 2017-ci ildə isə bu rəqəm 292.7 milyon manat həcmində yəni 50%-ə yaxın artım göstərmişdir.

Cədvəl 3.5. İqtisadiyyatın kənd təsərrüfatı sahəsinə yönəldilmiş investisiya həcmi (milyon manat)

İllər	İnvestisiya həcmi(milyon manat)
2011	437,3
2012	648,8
2013	574,3
2014	363,9
2015	355,4
2016	325,1
2017	617,8

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi (24.12.2017)

Araşdırmanın nəticəsi olaraq, kənd təsərrüfatı sektoru milli iqtisadiyyatın önəmli bir sahəsidir və əhalinin ərzaq təchizatı , məşğulluğunun yaxşılaşdırılması, inkişafı və modernləşdirilməsi üçün aşağıdakı sahələr üzrə investisiya qoyulmalıdır:

- Kənd təsərrüfatı materialları və texniki bazasının gücləndirilməsi (tikinti, avadanlıqların alınması, avadanlıq və s.);
- köhnə və yararsız suvarma və drenaj şəbəkəsinin bərpaı;
- aşınmış və duzlu torpaqlardan istifadə etmək üçün tədbirlər;
- bitki və heyvandarlığın prioritet sahələrinin inkişafı, xüsusi toxum yetişdirilməsinin və maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması;
- kənd təsərrüfatı işlərinin avtomatlaşdırılması;
- pambıq və ipək emalı müəssisələrinin maddi-texniki əsaslarının möhkəmləndirilməsi;
- meyvə, tərəvəz və üzümün saxlanması və emalı (meyvə suyu, şərab, üzüm, sirkə və s.);

- zeytun və günəbaxan emalı şəbəkəsinin genişləndirilməsi;
- kartofların saxlanması, emal müəssisələrinin yaradılması (püresi, cips, un, nişasta və s.);
- mövcud istixanaların genişləndirilməsi və modernləşdirilməsi;
- Heyvandarlıqda heyvandarlıq məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, yem anbarlarının təşkil edilməsi;
- Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı və qablaşdırılması üçün müəssisələrin qurulması;
- Ət və ət məhsulları, süd və süd məhsulları istehsalının və emalının artırılması, rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- arıçılıq inkişafı;
- sahibkarların maliyyə resurslarına çıxışının yaxşılaşdırılması üçün bank və kredit sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- kənd təsərrüfatı üçün yeni texnologiyaların alınması və tətbiqi;
- kənd təsərrüfatı marketinq şəbəkələrinin dəstəklənməsi;
- kənd infrastrukturunun modernləşdirilməsi və genişləndirilməsi;
- elmi-tədqiqat institutlarının maddi-texniki bazasının və tətbiqi əsaslarının və kadr hazırlığının gücləndirilməsi,
- Baytarlıq və fitosanitar xidmətlərinin maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsi və modernləşdirilməsi;
- Kənd təsərrüfatında ətraf mühitin qorunmasının təmin edilməsi (İbrahimov İ.H., 2004, s.63).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Prezident İlham Əliyevin qəbul etdiyi siyasi qərarlara görə, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı islahatlarının hazırkı mərhələsi 2014-cü ildə başlamışdır. Dövlət başçısı tərəfindən təsdiqlənmiş Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının İstehsal və Emalına dair Strateji Yol xəritəsi bu sahədə olan bəzi məqsədləri açıqlayır. 2020-ci ilədək strateji məqsəd kimi ərzaq təhlükəsizliyi təmin edən diversifikasiya olunmuş iqtisadiyyata əsaslanan rəqabətqabiliyyətli məhsulun istehsal və emal sektorunun yaradılmasıdır.

Strateji Yol xəritəsindəki məqsədlər həyata keçirilməklə birlikdə, bu sahədə tənzimləyici çərçivə hazırlanacaq, dövlət yardımının effektivliyi, rəqabət və biznes mühiti bazarı yaxşılaşacaqdır. Buna paralel olaraq, kənd təsərrüfatı sektorunun maliyyə resurslarına çıxış asanlaşdırılacaq, informasiya və məsləhət xidmətləri təkmilləşdiriləcəkdir.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı sahəsində aparılan islahatların ilk mərhələsinin başlanmasından son 20 il ərzində kənd təsərrüfatı məhsulları hasilatında bitkiçilik 2,3 dəfə, heyvandarlıq isə 2,5 dəfə yüksəlmişdir.

2001-2015-ci illərdə əkinçilik və qida məhsullarının ixracı yerli istehsal nisbətən 11,1 dəfə artmışdır. Hazırda ixracın yüksək artımı müşahidə olunur. Beləliklə, 2016-cı ildə əsas kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatı 2017-ci ilin ilk iki ayında 20,7%-dən və 69,7%-ə qədər artmışdır.

Strateji Yol xəritəsinə əsasən, kənd təsərrüfatı sektorunda həyata keçiriləcək işlərdən 2020-ci ilə qədər real ÜDM-i həcmi birbaşa 575 milyon manat və dolayısı ilə 660 milyon manat olmaqla ümumilikdə 1235 milyon manata artacağı gözlənilir.

Nəticə olaraq hazırda dövlət Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektoruna kifayət qədər dəstək göstərir. Məsələn, kənd təsərrüfatı sektoru, bəzi vergilər istisna olmaqla bütün vergilərdən azaddır və bəzi bölgələrdə investisiya həcmi 400.000 manatdan və 200.000 manatdan az deyilsə əlavə vergi və gömrük güzəştləri tətbiq olunur.

Kənd təsərrüfatı məhsulları hər becərilən hektarına 50 manat subsidiya verilməsi təmin edilmişdir və bu miqdar eyni sahədəki ikinci əkinə də tətbiq olunur.

Ayrıca, hər hektar buğda və düyü üçün 40 manat büdcə fondu ödənəcək. İstehsalçılara pambıq, tütün və şəkər çuğunduru istehsalı, yəni son məhsul istehsalı üçün dəstək təmin edilmişdir. İstehsalçılara, mineral gübrələr, təbii gübrələrdən (biohumus) və böcək dərmanlarından istifadə üçün 70 faiz güzəşt tətbiq edilir. Eyni zamanda, “Agrolizing” ASC tərəfindən istehsalçılara icarəyə verilmiş kənd təsərrüfatı maşınları və müasir suvarma sistemlərinin dəyərinin 40%-i dövlət büdcəsi hesabına ödənilir. Bundan əlavə, suvarma suyu istehsalçılara endirimli qiymətlərlə satılır. Bütün bunlar Azərbaycan kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesinin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təkan verir.

Nəticə olaraq, kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesinin inkişafı üçün əkinçiliyin bəzi sahələrinə investisiya qoyulması olduqca sərfəli olduğu ortaya çıxmış olur. Məsələn kənd təsərrüfatı sektorundakı müasir topdan və pərakəndə satış nöqtələrinin müasir bazar infrastrukturun qurulması, bölgələrdəki qablaşdırma xidmətləri, faraş kartof istehsalı, kiçik və orta boy taxıl anbar şəbəkəsi yaratmaq, intensiv üsulla meyvə bağlarının və üzüm plantasiyalarının salınması və s. perspektif sahələr olaraq görünür. Əlavə olaraq, intensiv ferma modelinə söykənən iribuynuzlu heyvandarlıq komplekslərinin yaradılması, heyvandarlıq məhsulları emal sənayesi və sənayedə emalı üsullarının inkişaf etdirilməsi üçün böyük bir potensial vardır.

Nəticə etibarilə 2018-ci ilin statistik göstəricilərini təhlil etdikdə, bu ilin doqquz ayında kənd təsərrüfatının həcmi 4,3 faiz artmışdır. Yanvar-sentyabr aylarında kənd təsərrüfatı texnikasının təchizatı artıb və 5700 kənd təsərrüfatı texnikası alınmışdır. Ölkədə ilk dəfə olaraq ölkədə 514 ton yun istehsal olunub ki, bu da ondan qabaqkı il demək olar ki, iki dəfə çoxdur. Ötən il ilə müqayisədə pambıq əkilməsi sahəsi 4 min ha azalıb, lakin 2018-ci ildə daha çox pambıq toplanmışdır. İlin ilk 9 ayı ərzində pambıq qəbul mərkəzlərinə 228,487 ton pambıq verilmişdir. Real olaraq kənd təsərrüfatının bu il böyüməyə başladığını və artan kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı xəttinin müşahidə olunduğunu göstərir.

Vurğulanmalıdır ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sektorunun inkişafı təkcə dövlət siyasətindən asılı deyil. Dövlət müəyyən sahədə güzəştlər verir, subsidiyalar verir, vergilərdən kənd təsərrüfatı fəaliyyətini azad edir

və s. ancaq dövlət bu prosesin sadəcə bir aspektidir. Digər tərəfdən, fermerlər daha yaxşı məhsulların istehsalı üçün bu imkanlardan istifadə etməlidirlər. Burada yenə də dövlətin müdaxilə etmə və maarifləndirmə vəzifəsi durur. Kənd təsərrüfatı sektorunda müvəffəqiyyət yalnız məhsuldar olmaq deyil, həm də kənd təsərrüfatı resurslarından daha səmərəli istifadə etməkdir. Yenilikləri tətbiq etmək və yeni üsullar qəbul etmək vacibdir. Məsələn, bu tendensiya arıçılıq sektorunda müşahidə olunur. Arıçılar assosiasiya formasında birləşərək, problemlərin həllində bir-birinə kömək edirlər, öz təcrübələrini böyük həvəslə bölüşürlər. Bu amil ölkədə arıçılığın sürətlə inkişafında əsaslı rol oynayır. Dövlət də belə fəaliyyət və inkişafı dəstəkləyir. Arıçılar bu il ilk dəfə subsidiyalaşdırılır.

Müasir dövrdə, kənd təsərrüfatı sektorunun qlobal miqyası “Yaşıl İnqilab”dan İkinci Yaşıl İnqilaba və ya Biotexnologiya İnqilabına doğru hərəkət edir. Buna görə də, torpaq və su ehtiyatlarının məhdudlaşdırılması fonunda, qlobal ərzaq təminatının əhəmiyyətli miqdarda intensiv istehsal üsulları ilə təmin edilir, həm də ciddi ekoloji və ekosistem təsirləri də vardır. Nəticədə bu faktor, müasir dövrdə davamlı kənd təsərrüfatı istehsalına imkan verən yeni texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsini tələb edir. Bu səbəbdən, biotexnologiya müasir zamanda qlobal ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi və ətraf mühitə təsirlərin azaldılması vasitəsi kimi çıxış edir. Biyotexnologiya, quraqlığa davamlı, isti, soyuq, torpaq şoranlaşması, zərərli böcəklər, toksik herbisidlər, bitki xəstəliklərinə qarşı müqavimət, iqlim dəyişkənliyinə qarşı görülən tədbirlər nəticəsində inkişaf edir. Bu növlər marjinal ərazilərdə təsərrüfatın məhsuldarlığını təmin edir və sırada çıxmış torpaqları bərpa edir və mineral gübrələrə olan ehtiyacı azaldır. Bununla yanaşı, biyotexnoloji tətbiqlərinin ətraf mühitə və ərzaq təhlükəsizliyinə mənfi təsirlərini müəyyən etmək, nəzarət etmək üçün beynəlxalq standartlar əsasında effektiv milli tənzimləyici sistemlərin yaradılması hər bir ölkədə də böyük qlobal problemdir.

Nəticədə, ekoloji cəhətdən təmiz əkin sahələrinin əkilməsi üçün istifadə olunan qabaqcıl texnologiyalar müasir suvarma üsulları (damcılar, fəvvələr, desertlər) və səmərəli əkin üsulları (zəif əkin, çimlenme, sıfır əkin, qarışıq əkin, lazer mala və s.) genişləndirilir. Bu metodların tətbiqi istehsalda məhsuldarlığı artırmaqla

yanaşı, təbii ehtiyatların davamlı istifadəsinə də imkan verəcəkdir. Müvafiq istehsal texnologiyalarının inkişafı ilə kənd təsərrüfatı sektorunda, xüsusən də inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar idarəetmə sisteminin avtomatlaşdırma təcrübəsi genişlənir. Bu sahənin məhsuldarlığında artma meylini sürətləndirmək üçün kənd təsərrüfatının mexanik prosesi gücləndirilir. Başqa sözlə, yeni istehsal və idarəetmə texnologiyalarının tətbiqi ilə müasir dövrdə kənd təsərrüfatı “artıq işçi qüvvəsi”nin “nisbi məşğulluğu”nu təmin edən sahə olmaqdan uzaqlaşır.

2016-2020-ci illərdə Strateji Yol xəritəsi həyata keçirilməsinə əsaslanaraq, ölkənin davamlı inkişafına əsaslanan rəqabətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emal sahəsinin formalaşmasını təmin etmək üçün 9 strateji hədəf yaradılmışdır. Bu strateji hədəflər qida təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyər zəncirləri vasitəsilə məhsuldar potensialının gücləndirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarının yaxşılaşdırılması və kənd təsərrüfatında maliyyə vəsaitlərinə çıxış əldə edilməsini asanlaşdırmaq və konsalting, bazar infrastrukturunun inkişafı və s. kimi mövzuları əhatə edir.

Ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan Dilində

1. Abbasov A., 2003, Qloballaşma şəraitində ölkənin aqrar-ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Aqrar islahatların ilkin nəticələri və perspektivlər (respublika elmi-praktik konfransının materialları), Bakı. s. 225
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, 2014., Bakı. s.808
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, 2015., Bakı. s.786
4. Azərbaycan statistik göstəriciləri, 2016. Bakı.. s.795
5. Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı, 2016. Bakı. s.340
6. Azərbaycan ETKTİ və Tİ-nin elmi əsərləri., 2012-2016-cı illər Bakı. s.136
7. Balayev R.Ə. 1998 Aqrar bölmənin və ərzaq bazarının tənzimlənməsi məsələləri. Müasir mərhələdə Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemə keçidinin qanuna uyğunluqları və problemləri (Azərbaycan Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu). Kollektiv monoqrafiya. Bakı: Elm, 369 s.
8. Quliyev E.A., 2015. Aqrar iqtisadiyyat. Dərslik. Bakı. 125 səh
9. İbrahimov İ.H., 2002. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı: Təhsil EİM., 190 s
10. İbrahimov İ.H., 2003. Aqrar iqtisadiyyatın əsasları. Bakı: Səda, 155 s
11. İbrahimov İ.H., İbrahimov E.R. 2004. Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi-hüquqi mexanizmi. Bakı: Çıraqılı, 270 s
12. İbrahimov İ., 2016., Aqrar sahənin iqtisadiyyatı (Monoqrafiya) Bakı s. 656
13. Satton U., Covanaççi D., Öcek E.və başqaları (U. Sattonun ümumi rəhbərliyi ilə) 2005., Azərbaycanda kənd təsərrüfatı bazarlarının tədqiqi, Dünya Bankı, iyun, Bakı.; s.34-90
14. Mahmudov Ə.Ə. 2008., Azərbaycan iqtisadiyyatının aktual problemləri. Bakı. s.10-126
15. Məmmədov A.İ., 1992, Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı. Bakı. s.25-65
16. Məmmədov R.F 1991., Aqrar sənaye kompleksinin iqtisadiyyatı. Bakı.. s.34-126
17. Məmmədov C.C. 2004. Aqrar bölmədə maddi - texniki təminat və xidmət işinin təşkili. Bakı. 530 səh

18. Stiqlits C. 2004., Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. 2002-ci ildəki ingiliscə nəşrindən tərcümə, Bakı, s.43-166
19. Zorya S., Əmiraslanov A 2004., Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, Almaniya Texniki Əməkdaşlıq Agentliyi (GTZ), Azərbaycanda Aqrar Siyasət Məsləhəti Layihəsi, mart, s.34-45

Hüquqi – normativ aktlar

1. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2009-cu il 14 aprel);
2. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı.
3. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004 - 2008-ci illər)(11 fevral 2004-cü il);
4. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” (15 sentyabr 2008-ci il);
5. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” (25 avqust 2008-ci il);
6. “Aqrar bölmədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (23 oktyabr 2004-cü il);
7. “Aqrar bölmədə lizin qin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (23 oktyabr 2004-cü il);
8. Azərbaycan Respublikasında 1999-2000-ci illərdə aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına kömək göstərilməsinə dair Dövlət Proqramı;
9. “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (18 iyun 2002-ci il);
10. “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (27 noyabr 2001-ci il);
11. “Torpaq icarəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (11 dekabr 1998-

- ci il);
12. “Torpaq vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (24 dekabr 1996-cı il);
 13. “2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüyn inkişafına dair Dövlət Proqramı” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 dekabr 2011 – ci il tarixli Sərəncamı.
 14. “Meliorasiya və irriqasiya haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. 5 iyun 1996, Bakı.

Xarici Dildə

1. Под ред. М.Н.Малыша. 2002., Аграрная экономика, 465 с
 2. Попов Н.А. 2001. Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства, 391 с
 3. Портер М. 1993, Международная конкуренция – М. Международные отношения, 324 с
 4. Попов Н.А. 1999. Экономика сельского хозяйственного производства, с основами рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства. М.: ТАНДЕМ, 352 с
 5. Рыгало Л.В 2002... Аграрное право. М.: Академия, 240 с
-
1. Ventura, J. (1997). —Growth and interdependence.‖ Quarterly Journal of Economics, s.57–84
 2. Wangwe, S. (2012). The Role of Innovation in Economic Growth and Poverty Reduction.REPOA: Research on Poverty Alleviation. s.34-132
 3. World Bank (1982). World Development Report 1982. New York: Oxford University Press. s.21-120
 4. Yılmaz, I. ve Özkan, B. (2004) —Econometric analysis of land tenure systems in cotton production in Turkey,International Journal of Agriculture and Biology, 6(6), syf. 1023–1025.(2012). Agricultural Innovation Systems: An Investment Sourcebook. Washington, DC: World Bank.

İnternet Resursları

1. www.agro.gov.az
2. www.azerbaijan.az
3. www.azstat.org.
4. www.economy.gov.az
5. www.meclis.gov.az
6. www.mmazeri.com
7. www.statistika.az

İstifadə olunan cədvəl və diaqramların siyahısı

<i>İstifadə olunan diaqramların siyahısı</i>	
Diaqram 1.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi (milyon manatla).....	26
Diaqram 1.2. Aqrar sahəyə yönəldilən investisiyaların dinamikası	27
Diaqram 1.3. 2000-2017-ci illər üzrə kənd təsərrüfatı istehsalının orta illik artım tempi	29
Diaqram 2.1. 2016-2017-ci illər üzrə bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehsalı	35
Diaqram 2.2. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun stukturu.....	35
Diaqram 2.3. Yazlıq bitkilərin əkin sahəsinin quruluşu.....	38
Diaqram 3.1. İqtisadiyyatın sahələri üzrə ÜDM. (2017)	49
Diaqram 3.2. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı. (vahid)	56
Diaqram 3.3. Fərdi sahibkar təsərrüfatlarında satışdan əldə edilən gəlirlərin həcmi (min manat).....	56

<i>İstifadə olunan cədvəllərin siyahısı</i>	
Cədvəl 1.1. Emal sənaye məhsullarının istehsalı (mln, manat)	26
Cədvəl 2.1. Bitkiçilik məhsullarının istehsalı	34
Cədvəl 2.2. Kənd təsərrüfatının məhsullarının istehsalı.....	35
Cədvəl 2.3. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu	36
Cədvəl 2.4. Kənd təsərrüfatı üzrə istehsal indeksinin dinamikası	37
Cədvəl 2.5. Yazlıq bitkilərin əkini.....	39
Cədvəl 2.6. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq məhsullarının istehsalçı qiymət indeksləri.....	41
Cədvəl 2.7. 2019-cu ilin yanvar-fevral aylarında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bir işçiye düşən orta aylıq işlənmiş iş saatlarının miqdarı.....	44
Cədvəl 2.8. Ümumi daxili məhsul istehsalı	46

Cədvəl 2.9. Neft və qeyri-neft sektorlarında ümumi daxili məhsul istehsalı.....	47
Cədvəl 3.1. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının təsərrüfat kateqoriyaları üzrə fiziki həcm indeksi, müqayisəli qiymətlərlə.....	50
Cədvəl 3.2. Kənd təsərrüfatı müəssisələri və fərdi sahibkar təsərrüfatlarının sayı, ilin axırına	51
Cədvəl 3.3. İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya.....	62
Cədvəl 3.4. İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar.....	67
Cədvəl 3.5. İqtisadiyyatın kənd təsərrüfatı sahəsinə yönəldilmiş investisiya həcmi (milyon manat).....	68

<i>İstifadə olunan sxemlərin siyahısı</i>	
Sxem 3.1. Aqrar sahədə investisiyaların formalaşması.....	69

ƏLAVƏ 1.

Cədvəl 1.1. Emal sənaye məhsullarının istehsalı (mln, manat)

	<u>1995</u>	<u>2000</u>	<u>2005</u>	<u>2010</u>	<u>2011</u>	<u>2012</u>	<u>2013</u>	<u>2014</u>	<u>2015</u>
Qida məhsullarının istehsalı	172,5	657,1	1094,5	1924,6	2107,6	2574,8	2516,2	2596,7	2547,2
İçki istehsalı	5,0	24,1	72,5	170,2	169,0	175,5	207,7	232,1	194,7
Tütün məmulatlarının istehsalı	7,0	17,7	30,5	22,3	22,8	19,6	13,1	24,6	27,2
Toxuculuq sənayesi	148,2	24,6	34,8	29,4	52,3	57,7	51,2	48,7	30,7

Mənbə: stat.gov.az

ƏLAVƏ 2.

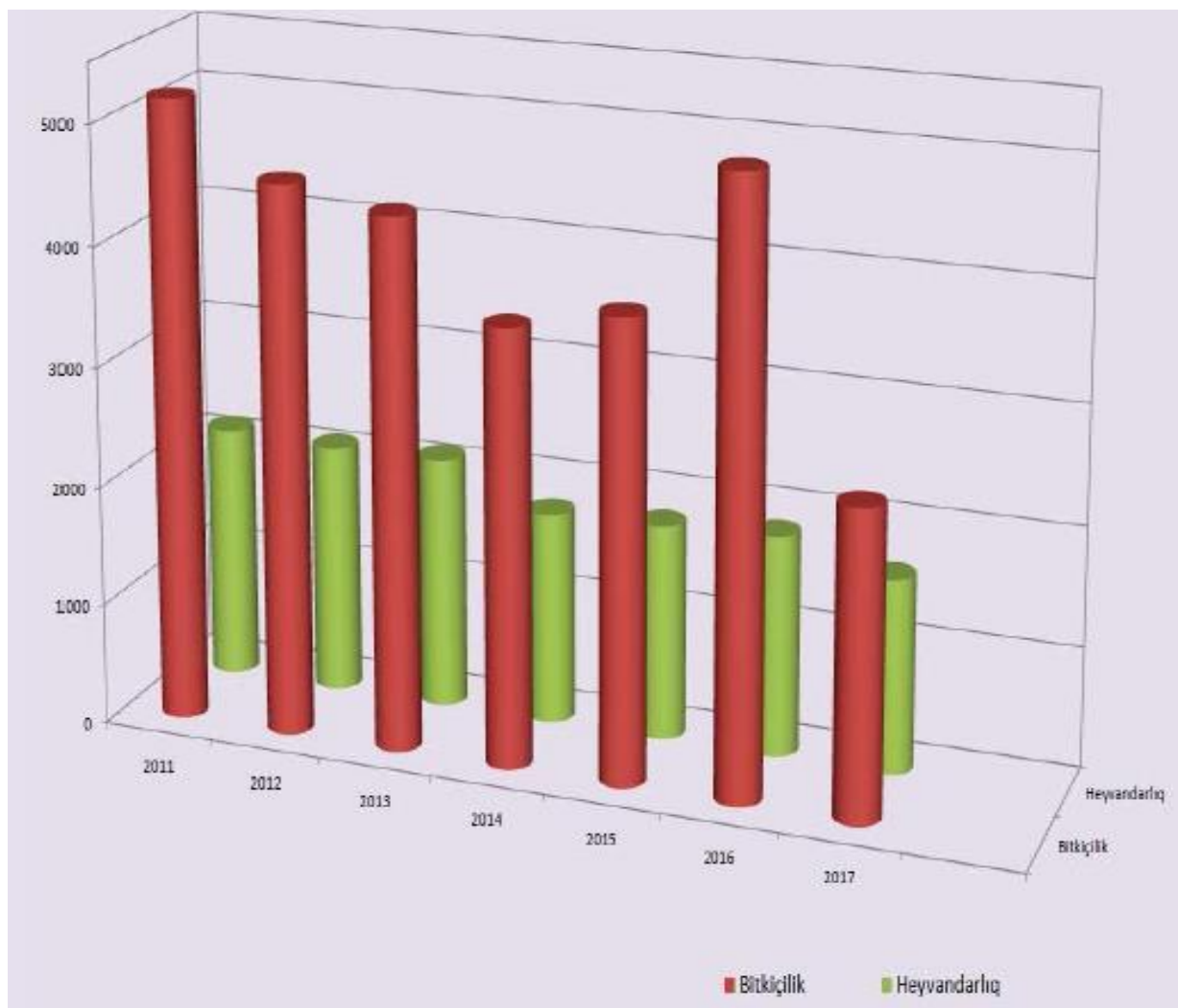
**Cədvəl 3.2. Kənd təsərrüfatı müəssisələri və fərdi sahibkar təsərrüfatlarının sayı, ilin
axırına**

	2014	2015	2016	2017
Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan müəssisələr	1 721	1 695	1 719	1 735
Kənd təsərrüfatı müəssisələri	1 721	1 695	1 716	1 727
Dövlət mülkiyyəti	177	180	187	189
Ortaqlıqlar	1	1	1	1
Təsərrüfat cəmiyyətləri	147	149	149	150
Səhmdar cəmiyyətlər	3	2	2	2
Digər təşkilatlar	25	28	34	36
İdarəetmə orqanları	1	-	1	-
Xüsusi mülkiyyəti	1 535	1 507	1 519	1 523
Ortaqlıqlar	39	37	37	35
Təsərrüfat cəmiyyətləri	1 309	1 278	1 265	1 268
Səhmdar cəmiyyətlər	17	13	12	13
Koopərativlər	48	49	55	55
Qeyri-kommersiya təşkilatları	89	90	101	102
Digər təşkilatlar	32	40	48	50
İdarəetmə orqanları	1	-	1	-
Bələdiyyə mülkiyyəti	-	1	2	2
Təsərrüfat cəmiyyətləri	-	1	1	1
Digər təşkilatlar	-	-	1	1
Xarici mülkiyyət	3	2	3	9
Təsərrüfat cəmiyyətləri	3	2	3	8
Digər təşkilatlar	-	-	-	1
Birgə (xarici qarışıq) mülkiyyət	6	5	5	4
Ortaqlıqlar	1	1	1	1
Təsərrüfat cəmiyyətləri	5	4	4	3
Fərdi sahibkar təsərrüfatları	1 624	1 534	1 468	955

Mənbə: www.stat.gov.az

ƏLAVƏ 3.

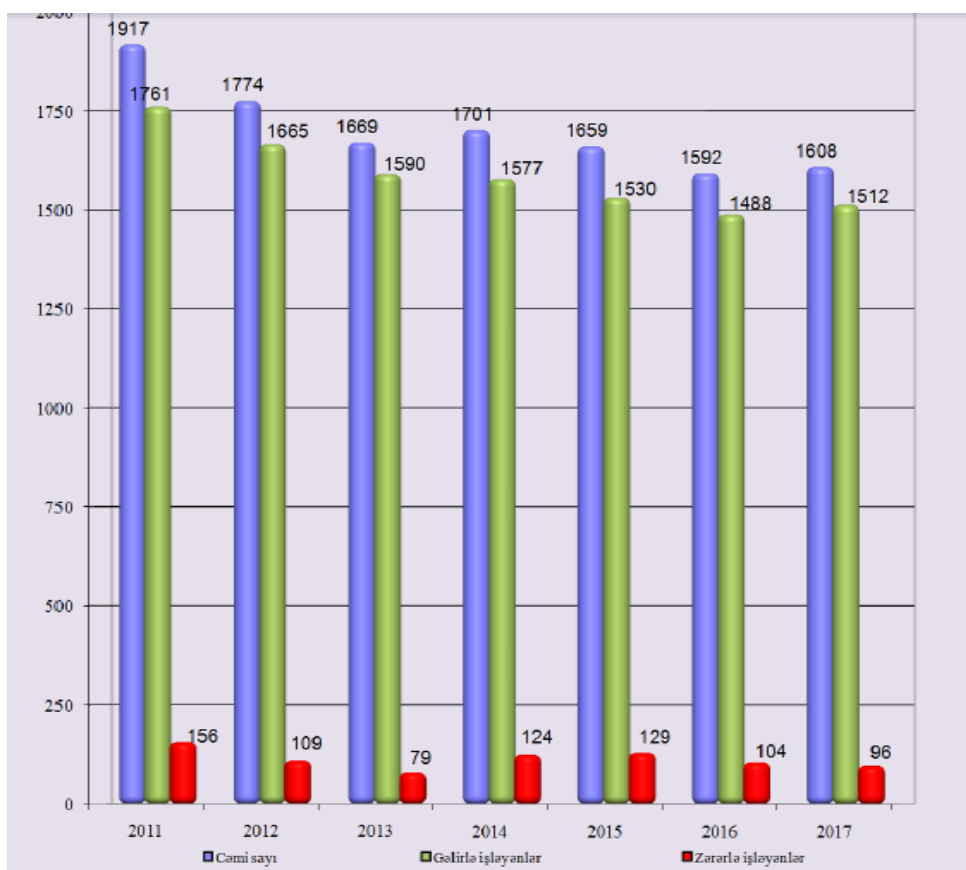
Diagram 3.3. Fərdi sahibkar təsərrüfatlarında satışdan əldə olunan gəlirlərin həcmi (min manat)

(Mənbə: www.stat.gov.az (məlumatın əldə edilmə tarixi: 13.12.2017)).

ƏLAVƏ 4.

Diaqram 3.2. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı. (vahid)

Mənbə: www.stat.gov.az (məlumatın əldə edilmə tarixi: 06.12.2017)